

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าแม่อน กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนบ้านสหกรณ์ 4 ในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าแม่อน โดยใช้แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้งานศึกษาสามารถดำเนินการไปได้ตามขั้นตอนที่ถูกต้อง โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
- 2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน
- 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับพระราชดำริด้านป่าไม้ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
- 2.4 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน
- 2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งพาตนเอง
- 2.6 แนวคิดการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน
- 2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.8 กรอบแนวคิดในการศึกษา

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

สหภาพการอนุรักษ์โลก (IUCN) หรือ (The World Conservation Union) และ คณะกรรมาธิการว่าด้วยอุทยานแห่งชาติและพื้นที่อนุรักษ์ (Commission on National Parks and Protected Areas - CNPPA) ให้นิยามเกี่ยวกับพื้นที่อนุรักษ์ป่าไม้ว่า "พื้นที่อนุรักษ์ คือ พื้นที่ซึ่งกันไว้เพื่อคุ้มครองความหลากหลายทางชีวภาพและทรัพยากรทางธรรมชาติ และวัฒนธรรมที่มีอยู่ในพื้นที่นั้น ซึ่งมีการจัดการโดยวิธีทางกฎหมายและวิธีอื่น ๆ" เมื่อปี พ.ศ. 2521 IUCN แบ่งพื้นที่อนุรักษ์ออกเป็น 10 ประเภทตามวัตถุประสงค์ของการจัดการ แต่ในปี พ.ศ. 2527 ได้จัดเหลือ 8 ประเภท หลังสุดเมื่อปี พ.ศ. 2536 ได้ปรับปรุงเหลือ 6 ประเภท อันเป็นผลสืบเนื่องจากการประชุมสภาโลกว่าด้วยอุทยานแห่งชาติ และพื้นที่อนุรักษ์ครั้งที่ 4 ณ กรุงคาราคัส ประเทศเวเนซุเอลา ซึ่งมีผู้เข้าร่วมประชุม 1,800 คน จาก 130 ประเทศ คือ พื้นที่อนุรักษ์ประเภทต่าง ๆ จากการประชุมสภาโลกว่าด้วยอุทยานแห่งชาติและพื้นที่อนุรักษ์ครั้งที่ 4

1. พื้นที่อนุรักษ์ประเภทที่สงวนทางธรรมชาติอย่างเข้มงวด / พื้นที่ดั้งเดิมที่ รักษาความเป็นป่าไว้ (Strict Nature Reserve / Wilderness Area)
2. พื้นที่อนุรักษ์ประเภทอุทยานแห่งชาติ (National Park)
3. พื้นที่อนุรักษ์ประเภทบริเวณที่มีลักษณะเด่นเฉพาะในทางธรรมชาติ และ/หรือ วัฒนธรรม (Natural Monument)
4. พื้นที่อนุรักษ์ประเภทพื้นที่ซึ่งจัดการถิ่นที่อยู่และสิ่งมีชีวิต (Habitat / Species Management Area)
5. พื้นที่อนุรักษ์ประเภทพื้นที่อนุรักษ์ภูมิทัศน์ (Protected Landscape / Seascape)
6. พื้นที่อนุรักษ์ประเภทพื้นที่อนุรักษ์ที่มีการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน (Managed Resource Protected Area)

พื้นที่อนุรักษ์ที่จัดทำมากที่สุด คือ ประเภทที่ 6 และ 4 ได้แก่ อุทยานแห่งชาติกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า พื้นที่อนุรักษ์ประเภทที่ 6 นี้ เป็นระบบนิเวศธรรมชาติที่ไม่ถูกเปลี่ยนแปลง มีการจัดการเพื่อปกป้องและธำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ ขณะเดียวกันเพื่อชุมชนได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ในอนาคตพื้นที่อนุรักษ์ประเภทนี้จะมีบทบาทสำคัญยิ่งที่จะเป็นเครื่องมือ 6 อาจเป็นส่วนหนึ่งของเขตกันชน (Buffer Zone) หรือทำอยู่ในบริเวณที่เป็นแกนกลาง (Core Zone) ใกล้หมู่บ้านที่ติดอยู่ในป่าอนุรักษ์ โดยทำหน้าที่เป็นกันชน ปกป้องแกนกลาง และช่วยบรรเทาความทุกข์ยากของชุมชนที่ยังต้องพึ่งพิงทรัพยากรจากป่า การใช้ประโยชน์จากป่าอนุรักษ์ประเภทที่ 6 นี้อยู่บนพื้นฐานของความยั่งยืน ชุมชนจึงต้องมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ซึ่งรวมถึงการมีส่วนร่วมในการจัดการและพิทักษ์รักษาป่า ป่าอนุรักษ์ประเภทที่ 6 ยังช่วยรักษาจารีตประเพณีของชุมชน ตัวอย่างป่าอนุรักษ์ประเภทที่ 6 นี้ ก็คือป่าชุมชนที่ได้สร้างขึ้นบนพื้นฐานดังกล่าว การจัดทำป่าชุมชนในป่าอนุรักษ์ไม่ได้หมายความว่า จะเปิดป่าอนุรักษ์ทุกตารางนิ้วให้ทุกคนมีสิทธิใช้ได้ แต่หากจัดทำในบริเวณที่เหมาะสมแล้ว จะเป็นฐานในการสร้างสัมพันธ์ทางบวกกับชุมชน และเป็นเครื่องมือหนึ่งในการอนุรักษ์ การจัดการพื้นที่อนุรักษ์ต้องการความร่วมมือสนับสนุนมากขึ้น การจัดการพื้นที่อนุรักษ์ในอนาคตจึงต้องการวิธีการจัดการที่มีประสิทธิภาพ สิ่งที่ทำหายที่สุดก็คือ การสร้างพันธมิตรระดับล่าง ซึ่งได้แก่ คนในท้องถิ่นที่อยู่ใกล้ หรืออยู่ในป่านั้นเองเป็นตัวแปรที่สำคัญ เป็นภาระที่ใหญ่หลวงต่อนักจัดการทรัพยากรที่จะต้องมีความยืดหยุ่นกว้างไกล หากความร่วมมือสนับสนุนจากทุกส่วนของสังคม โดยการสร้างสัมพันธ์ภาพกับชุมชนที่อยู่ในป่าและรอบป่า เครื่องมือในการสร้างความสัมพันธ์คือ ป่าชุมชน ซึ่งเป็นป่าที่มีการจัดการโดยองค์กรชุมชนเป็นผู้จัดการ เจ้าหน้าที่ป่าไม้เป็นผู้ช่วยเหลือ มุ่งหวังความยั่งยืนของทรัพยากร มีการติดตามประเมินผล การใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนเพียงเพื่อยังชีพ

นิวัติ เรื่องพานิช (2542) ได้อธิบายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ไว้คือ การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุดและใช้ได้เป็นเวลายาวนานที่สุด ทั้งนี้ต้องให้สูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และจะต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกันด้วย ฉะนั้นการอนุรักษ์จึงไม่ได้หมายถึงการเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉย ๆ แต่ต้องนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ

อุทิศ ฎฎอินทร์ (2536) ได้กล่าวถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไว้ว่า เป็นการรักษาป่าไม้ให้ได้รับผลสูงสุดในทุกด้าน และมีความยั่งยืนตลอดไปโดยไม่มีที่สิ้นสุด ในปัจจุบันการใช้ประโยชน์ป่าไม้เกือบทั้งโลกรวมทั้งประเทศไทยได้ยึดแนวทางการอนุรักษ์เป็นหลัก ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ป่าได้ลดลงจนอยู่ในขั้นวิกฤตไม่สามารถบริการสิ่งต่าง ๆ ให้แก่มนุษย์ได้ตามที่ต้องการและยังก่อผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมจนเป็นปัญหาต่อสังคมมนุษย์ แนวทางการอนุรักษ์นั้น โดยทั่วไปมีระดับความเข้มข้นของการใช้หลายระดับ นับตั้งแต่ไม่ใช้เลย อันได้แก่ การรักษาไปจนถึงการใช้ให้ได้ผลทางด้านเศรษฐกิจสูงสุดและตลอดไปโดยไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ทางด้านอื่น

อุทิศ ฎฎอินทร์ (อ้างแล้ว) กล่าวว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ต้องคำนึงถึงเรื่อง

1) คุณค่าของป่าไม้ ซึ่งมีอยู่มากมายทั้งที่มีคุณค่าที่เห็นได้ชัดเจน เป็นประโยชน์โดยตรง และคุณค่าบางอย่างที่เห็นได้ยากเป็นประโยชน์ทางอ้อม

2) สภาพการทำลายป่าไม้ที่เกิดจากสาเหตุพื้นฐานที่สำคัญ คือการเพิ่มจำนวนประชากร ความยากจน การด้อยการศึกษาทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพกสิกรรม ความเห็นแก่ตัวโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อส่วนรวม การพัฒนาประเทศที่ขาดการวางแผนที่ดี และไม่คำนึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ปัญหาทางด้านการเมือง และการปกครองที่มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายบ่อยครั้ง และการบริหารงานป่าไม้ที่ยึดมั่นตามหลักวิชาการ

3) การใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าไม้ในปัจจุบัน การที่จะให้การอนุรักษ์ป่าไม้ของชาติประสบผลสำเร็จนั้นในขั้นต้น รัฐต้องกำหนดประเภทของการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าตามแนวทางการอนุรักษ์ กำหนดชนิดป่า เป้าหมายหลักของการใช้ประโยชน์ เป้าหมายรองลักษณะในการกำหนดพื้นที่พร้อมเหตุผลให้ชัดเจน และมีมาตรการป้องกันที่เข้มแข็งตามประเภทของป่า

4) ความต้องการความร่วมมือจากองค์การเอกชนและประชาชน ความสำเร็จของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาติ นับว่ามีความจำเป็นที่จะต้องได้รับความร่วมมือจากองค์การเอกชนและประชาชนอย่างเข้มแข็งด้วย

สาเหตุที่ต้องมีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่

- 1) การพัฒนาทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม โดยมีได้คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ทั้งนี้เนื่องจากยังไม่มีระเบียบและหลักในการปฏิบัติงานให้สอดคล้องกับการส่งเสริมและอนุรักษ์ธรรมชาติ นอกจากนี้ยังขาดการประสานงานระหว่างหน่วยงานราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง
- 2) มีการใช้พื้นที่ป่าไม้ทุกรูปแบบเพิ่มเติมขึ้น เช่น ความต้องการพื้นที่ทางด้านเกษตรกรรมมากขึ้น อันเนื่องจากการเพิ่มของจำนวนประชากร การใช้ที่ดินไม่เหมาะสมกับสภาพที่ดิน ทำให้พื้นที่ป่าไม้ถูกเผาถาง
- 3) ความต้องการในด้านการใช้เพิ่มมากขึ้น ทำให้การลักลอบตัดไม้เพื่อการค้าและเพื่อใช้สอยในครัวเรือน
- 4) ระบบพื้นที่คุ้มครองยังไม่กว้างขวางและรัดกุมพอ
- 5) มีการนำเอาพืชจากป่ามาปลูกเป็นพืชพื้นบ้านเพื่อความสวยงาม เช่น กล้วยไม้ป่า รองเท้านารี
- 6) มีการลักลอบล่าสัตว์ป่าโดยมิได้คำนึงถึงชนิด ฤดู เพศ หรือขนาด และมีการลักลอบค้าสัตว์ป่าทั้งภายใน และส่งออกนอกประเทศ
- 7) มีการจับสัตว์น้ำมากเกินไปจนเกิดการเกิดทดแทนตามธรรมชาติ
- 8) ขาดกำลังเจ้าหน้าที่และอุปกรณ์ต่าง ๆ ในการป้องกันรักษา ตรวจจับ และควบคุม
- 9) ยังไม่มีกฎหมายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติโดยตรง
- 10) การประชาสัมพันธ์และการปลูกฝังความเข้าใจในการอนุรักษ์ธรรมชาติยังไม่มีเพียงพอแนวทางอนุรักษ์

เห็นได้ว่าพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีอิทธิพลต่อความสมดุลของระบบนิเวศที่มนุษย์เข้าไปมีส่วนร่วมด้วย ในขณะที่เดียวกันการขยายตัวของประชากรมนุษย์เพิ่มมากขึ้นผูกพันกับทรัพยากรป่าไม้ที่มนุษย์ต้องพึ่งพามีจำกัด มนุษย์ต้องพัฒนาเพื่อความอยู่รอดของมนุษย์ตลอดไป เช่น ระเบิดระวางในการใช้ทรัพยากรอย่างเกิดประโยชน์สูงสุดและคำนึงถึงอนาคต จะต้องร่วมกันบำรุงหรือพัฒนาดำเนินกิจการต่าง ๆ ให้ประสบผลสำเร็จ การที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่เอื้ออำนวยต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ให้เกิดความยั่งยืน มนุษย์ต้องสร้างพลัง สร้างอำนาจ แนวคิด เรื่องกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่ร่วมกันอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมคงจะเป็นอนาคตของมนุษย์เป็นอนาคตของชุมชนชาติตลอดไป

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ (2540) กล่าวว่า ป่าชุมชนโดยทั่วไปเป็นผืนป่าผืนเล็ก ๆ มีขนาดและรูปแบบผันแปรไปตามลักษณะและพัฒนาการของชุมชน ป่าชุมชนจึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับระบบนิเวศป่าในท้องถิ่น ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างป่ากับชุมชนจะราบรื่นและยาวนานเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับการบริหารจัดการของชุมชนเป็นสำคัญ ชุมชนล่มสลายป่าก็หมด ป่าหมดชุมชนก็ล่มสลาย ความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างป่ากับชุมชนจึงเป็นที่รับรู้กันมานาน ดังนั้นเพื่อสร้างกลไกการบริหารจัดการป่าที่เหมาะสม จึงต้องมีการพัฒนาองค์กรชุมชน สร้างแผนการจัดการนิเวศป่าชุมชน โดยชุมชนเป็นผู้ทำ แผนการจัดการนิเวศป่าชุมชนจะช่วยให้เห็นภาพรวมของป่าทั้งผืน ทำให้รู้จักเข้าใจและเห็นคุณค่าป่าผืนใหญ่ ขณะเดียวกันก็จะช่วยให้มองเห็นระบบนิเวศย่อย ๆ ในระบบนิเวศป่าผืนใหญ่ เช่น ที่สูงเป็นป่าดิบเขา ที่โคกเป็นป่าโคก หนองน้ำหรือที่น้ำท่วมขังเป็นฤดูกาลก็มีป่าพรุหรือป่าบึงป่าทามขึ้นอยู่ ที่ดินต้นมีกรวดหินมากอากาศแห้งแล้งก็มีป่าเต็งรังขึ้น หากมีดินหนาขึ้นมีความชุ่มชื้นเพิ่มขึ้นมาสักหน่อยก็จะมีป่าเบญจพรรณหรือป่าดิบแล้ง เป็นต้น ดังนั้นหากรู้จักระบบนิเวศดีพอ รู้จักเนื้อหาขององค์ประกอบของระบบนิเวศที่มีอยู่ในป่า รู้จักกฎเกณฑ์หน้าที่ตามธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ร่วมกันในป่า รู้ถึงผลกระทบและรู้จักจัดการกับผลกระทบจากการเก็บเกี่ยวใช้ประโยชน์สรรพสิ่งจากระบบนิเวศ และตระหนักถึงสิ่งเหล่านี้ คนกับระบบนิเวศก็จะอยู่ร่วมกันได้โดยไม่ทำลายซึ่งกันและกัน คนไม่ทำลายป่าและป่าก็จะไม่ทำลายคน คือ ไม่โค่นล้มมาทับหรือเป็นเหตุให้ชุมชนต้องอพยพโยกย้ายถิ่นที่อยู่

กระบวนการที่จะช่วยให้คนรู้จักระบบนิเวศป่าอยู่กับป่า และพึ่งพาป่าได้โดยไม่ทำลายซึ่งกันและกันมีหลายรูปแบบ แต่รูปแบบที่มีการจัดการ มีกลไกทางสังคมและทางการบริหารจัดการคอยควบคุมอีกชั้นหนึ่ง คือ รูปแบบของป่าชุมชน ป่าชุมชนจึงช่วยให้ป่าได้รับการคุ้มครอง ดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากคนหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องทุกระดับ ในระดับที่ได้ดูแลภาพหรือไม่ทำลายเพื่อช่วยให้ระบบนิเวศทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ ดูแลภาพเหล่านี้อาจเปลี่ยนแปลงไปตามกฎธรรมชาติมีการถ่ายทอดพลังงาน การหมุนเวียนธาตุอาหาร การทดแทน การรบกวนทำลายจากภัยพิบัติทางธรรมชาติและจากมนุษย์ ตลอดจนการฟื้นฟูตามธรรมชาติ หากชุมชนพึ่งระบบนิเวศมากเกินไปจุดดูแลภาพและระบบนิเวศไม่สามารถฟื้นฟูสภาพได้ตามธรรมชาติ ก็อาจต้องช่วยเสริมการสืบพันธุ์ตามธรรมชาติ โดยการปลูกเสริมและป้องกันอันตรายจากไฟหรือสัตว์เลี้ยงหรือใช้ระบบการตัดฟันช่วยการสืบพันธุ์ของต้นไม้ ซึ่งมีมากมายหลากหลายวิธีให้เลือกใช้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการจัดการ ป่าชุมชนจึงไม่ใช่ป่าเพื่อเศรษฐกิจมุ่งทำไม้หรือผลิตไม้ไว้ใช้สอย แต่ไม่ใช่สอยเป็นผลผลิตหนึ่งในหลาย ๆ อย่างของการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชน

โดยปกติสังคมไทยชนบทเลี้ยงสัตว์ไม่กี่ชนิดเพื่ออาศัยแรงงาน อาทิ ช้าง ม้า วัว ควาย หรือเป็นอาหาร และไม่ทรมานสัตว์โดยขังไว้ในกรงตามบ้านเพื่อให้ดูเล่นหรือจำหน่ายเหมือนคนในเมือง ชุมชนใกล้เคียงป่าก็พึ่งพาสัตว์ป่าบางชนิดเป็นอาหารแบบหาอยู่หากิน และหากนำมาซื้อขายแลกเปลี่ยนก็มักทำไปเพื่อสิ่งของที่จำเป็น เช่น ข้าว ยา มิได้ทำเป็นธุรกิจการค้าใหญ่โต สัตว์ป่าจึงมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน (ซึ่งปัจจุบันบทบาททางอาหารลดน้อยลงไปเพราะมีการเลี้ยงสัตว์มากขึ้น) และการหาสัตว์ป่าบางชนิดเป็นอาหารช่วยให้คนมีความรู้ความเข้าใจธรรมชาติของสัตว์ป่า เกิดประโยชน์ในแง่การศึกษาอย่างมหาศาล องค์ความรู้เรื่องสัตว์ป่าทั้งของไทยหรือทั่วโลกก็ได้มาจากชาวบ้านจากพรานป่าเหล่านี้ ป่าชุมชนจึงเป็นประโยชน์ในแง่การคุ้มครองรักษาและจัดการทรัพยากรสัตว์ป่าได้อีกทางหนึ่ง ถึงแม้ว่าป่าชุมชนบางแห่งจะมีขนาดไม่ใหญ่นัก แต่ถ้ามีความรู้ความเข้าใจและจัดการได้เหมาะสมก็ช่วยคุ้มครองสัตว์ป่าได้ ธรรมชาติของสัตว์ที่อาศัยในป่ามิได้กระจายอยู่ตามแนวราบเท่านั้น ยังกระจายตามแนวตั้งตามชั้นความสูงของระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สัตว์ปีกและสัตว์ห้อยโหนและระบบนิเวศป่าช่วยสมดุลประชากรสัตว์ป่าเหล่านี้ ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นป่าใหญ่หรือป่าเล็ก แต่หากมีการจัดการระบบนิเวศป่าที่ดีก็จะช่วยเพิ่มพูนความหลากหลายทางชีวภาพให้คุณค่าทางด้านต้นน้ำลำธาร และเป็นแหล่งอยู่อาศัยของสัตว์ป่าเช่นกัน

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2534) กล่าวว่า ป่าชุมชนหมายถึงระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน อันได้แก่ ป่า ดิน น้ำ และระบบการผลิตที่เหมาะสม ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อสนองตอบต่อการดำเนินชีวิตของชุมชนในด้านต่าง ๆ กล่าวคือ

1) ด้านนิเวศ การจัดการของชุมชนจะช่วยฟื้นฟูให้เกิดความสมดุลทางนิเวศ การเพิ่มพื้นที่ป่าอันจะส่งผลให้เกิดความชุ่มชื้น เพิ่มปริมาณน้ำฝน ต้นน้ำลำธาร และสร้างปุ๋ยธรรมชาติจากป่าจะช่วยพัฒนาคุณภาพดินให้อุดมสมบูรณ์ การฟื้นตัวของธรรมชาติจะส่งผลต่อการเติบโตของพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์หลากหลายชนิด

2) ด้านเศรษฐกิจ นอกจากนำมาใช้สอยในการปลูกสร้างบ้านเรือน เครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิตในชีวิตประจำวันแล้ว ก็ยังเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญทั้งพืชผัก ผลไม้ สัตว์และแมลงต่าง ๆ ไม้ฟืนเพื่อหุงต้มและอื่น ๆ ที่ต้องการเชื้อเพลิง การเลี้ยงวัวควายในป่าก็ถือเป็นสิ่งจำเป็นเพราะเมื่อพื้นที่ไร่นาทำการผลิต ป่าจึงเป็นแหล่งอาหารของวัวควาย นอกจากนั้น ผลผลิตจากป่าถือเป็นรายได้ที่สำคัญของชุมชนเมื่อเหลือจากการบริโภคภายในชุมชน

3) ด้านการเมือง เมื่อชุมชนมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรจึงเป็นการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรไปสู่ชุมชนและเป็นการพัฒนาประชาธิปไตยขั้นพื้นฐานอย่างแท้จริง นำไปสู่การพัฒนาองค์กรชุมชน อำนาจการตัดสินใจ การจัดการทรัพยากรเพื่อประโยชน์ของชุมชน

4) ด้านสังคมวัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชนเกษตรกรรมนั้นไม่สามารถแยกที่นา ที่ไร่ ป่า น้ำ และระบบการผลิตออกจากกันได้ จึงเกิดการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างคนกับป่า และแสดงออกในรูปความเชื่อ พิธีกรรม เจ้าป่าเจ้าเขา ผีขุนน้ำ เทพยาดอาารักษ์ มีกฎเกณฑ์ที่มารองรับความเชื่อของชุมชนและสืบทอดมายาวนาน นอกจากนี้ชุมชนยังมีการอนุรักษ์ป่าบรรพบุรุษ ป่าเจ้าที่ ป่าเลื้อบ้าน ป่าช้า ป่าขุนน้ำ

5) ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เนื่องจากป่าในประเทศไทยเป็นป่าฝนเขตร้อน จึงมีความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ที่มากมายนี้เป็นพื้นฐานที่สำคัญในการพัฒนาด้านพันธุกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพในอนาคต

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ (2538) ได้สรุปความหมายของป่าชุมชนว่า ป่าชุมชนมิได้หมายถึงเพียงแค่ว่าที่ดิน ต้นไม้ และป่า แต่มีความหมายหลายมิติที่ลึกซึ้งและกว้างไกล อย่างไรก็ตาม ใดก็ตามที่มีหลักการสำคัญบางประการที่เป็นกรอบคิดบ่งชี้ถึงความเป็นป่าชุมชน ดังนี้คือ

- 1) มีการเชื่อมโยงระบบสังคมวัฒนธรรมเข้ากับเรื่องป่าและทรัพยากร
- 2) เป็นป่าธรรมชาติหรือป่าปลูกใหม่ก็ได้ แต่ต้องมีขอบเขตบริเวณที่ชาวบ้านสามารถจำแนกขนาดของพื้นที่ได้
- 3) กรรมสิทธิ์ในที่ดินจะเป็นของรัฐหรือสาธารณประโยชน์ก็ได้ แต่ชุมชนมีอำนาจในการบริหารจัดการอย่างอิสระโดยองค์กรตัวแทนที่แท้จริงของชุมชน
- 4) จุดประสงค์และเป้าหมายของการจัดการป่าจะต้องสอดคล้องกับความต้องการของคนและกลุ่มคนที่ใช้ประโยชน์จากป่าในชุมชน
- 5) เน้นการบริหารจัดการให้สอดคล้องกับจารีตประเพณี ความเชื่อ และวัฒนธรรมในท้องถิ่น และสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชน
- 6) กฎเกณฑ์ในการบริหารจัดการป่าและทรัพยากร ต้องกำหนดและตัดสินใจโดยองค์กรชุมชน

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ (อ้างแล้ว) ยังได้ให้หลักการและแนวคิดป่าชุมชนไว้ดังนี้

- 1) กระแสความคิดเกี่ยวกับการคงอยู่ของป่า ซึ่งนำไปสู่แนวคิดป่าชุมชนในปัจจุบันมีอยู่สองประการ คือประการที่หนึ่ง ป่าอยู่ได้เพราะไม่มีคนไปทำลาย อาจเป็นเพราะว่าอยู่ห่างไกลชุมชนหรืออยู่ในที่สูงชัน หรือยากลำบากต่อการเข้าถึง ป่าแบบนี้รัฐจึงต้องเข้าไปคุ้มครองดูแล แต่การคุ้มครองโดยรัฐฝ่ายเดียวในพื้นที่ขนาดใหญ่ในระยะยาวไม่ค่อยเป็นผล เมื่อมีความกดดันให้ใช้ทรัพยากรทางเศรษฐกิจมากขึ้น รัฐก็จะรักษาป่าไว้ไม่ได้จึงต้องหาแนวร่วมจากชุมชน ประการที่สอง เพราะคนรักษาไว้ป่าจึงอยู่ได้ ชุมชนหลายแห่งได้รับบทเรียนจากอุทกภัย ภัยแล้งอย่างรุนแรงถึงกับ

ต้องอพยพย้ายถิ่นฐานไปสู่ถิ่นสมบูรณ์กว่าและรักษาป่าไว้ แต่ไม่ได้รับสิทธิอำนาจในการจัดการป่า จึงต้องการสิทธิ บางชุมชนไม่มีป่าหรือที่ป่า แต่ต้องการให้มีป่าสำหรับชุมชน

2) แนวคิดในเรื่องป่าชุมชน มีหลายกระแสแตกต่างกันไปตามประสบการณ์และมุมมอง อาทิเช่น (1) ป่าส่วนที่ยังเหลืออยู่เพราะคนช่วยรักษา แนวคิดนี้จึงมองป่ากับคนอยู่ด้วยกันไม่แยกกัน (2) ป่าที่ชุมชนใช้ประโยชน์ไม่ได้ ไม่ใช่ป่าชุมชน (3) พื้นที่ดินเป็นของรัฐก็ได้ แต่สิทธิในการบริหารจัดการป่าและทรัพยากรต้องเป็นของชุมชน (4) การบริหารจัดการป่าชุมชนเป็นการดำเนินการโดย ขบวนการทางสังคมของชุมชน

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2536) ได้เสนอแนวคิดเรื่องป่าชุมชนมีความสำคัญต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ไว้ว่า "ความเชื่อมั่นที่ว่าป่าชุมชนสามารถอนุรักษ์ป่าไม้ไว้ได้ ตั้งอยู่บนพื้นฐานข้อเท็จจริงว่า เมื่อชีวิตของชุมชนขึ้นอยู่กับความอยู่รอดของป่า ไม่ว่าในฐานะที่ป่านั้นเป็นแหล่งน้ำที่ดี ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกที่ดี อาหารและวัสดุปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีพของชุมชนที่ดี หลายอย่างหรือทุกอย่างรวมกัน เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนต้องอนุรักษ์ป่าโดยที่ไม่จำเป็นต้องมีอำนาจภายนอกไปบังคับ" กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ถ้าความอยู่รอดของชุมชนไม่ได้ขึ้นอยู่กับป่า พวกเขาก็ไม่เห็นความสำคัญที่จะรักษาป่า นอกจากนั้น ชุมชนจะไม่รักษาป่าถ้าหากเขาไม่ได้เป็นเจ้าของและเป็นผู้ได้รับประโยชน์ เราไม่อาจเรียกร้องให้ชุมชน 'เสียสละ' หรือรักษาป่าบนพื้นฐานของความรักป่าแบบ 'โรแมนติก' ได้ เขาจะรักษาป่าก็ต่อเมื่อเขาได้ประโยชน์ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

เห็นได้ว่า ป่าชุมชนเป็นรูปแบบหนึ่งของการร่วมมือร่วมใจของประชาชนในการรักษาพื้นที่ป่าไม้ในระบบนิเวศเพื่อประโยชน์ของตนเอง ทำให้คน ต้นไม้ สัตว์ป่าและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ สามารถอยู่รวมกันอย่างมีความสุข การดำเนินงานพัฒนาป่าชุมชนให้สำเร็จไปได้ด้วยดีนั้นต้องการปัจจัยสนับสนุนหลายประการ เช่น หน่วยงานของรัฐ องค์กรประชาชนที่เข้มแข็ง เพื่อคอยร่วมกันดำเนินการ

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับพระราชดำริด้านป่าไม้ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างความตระหนักให้ประชาชนมีความรักป่าไม้ด้วยจิตสำนึกร่วมกัน (Awareness and Sharing Participation) ณ หน่วยงานพัฒนาต้นน้ำหุบจ้อย เมื่อปี พ.ศ. 2519 ดังนี้ "เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ควรจะปลูกต้นไม้ลงในใจคนเสียก่อน แล้วคนเหล่านั้นก็จะพากันปลูกต้นไม้ลงบนแผ่นดิน และรักษาต้นไม้ด้วยตัวเอง" และได้ทรงมีพระราชดำริให้มีการปลูกต้นไม้ 3 ชนิดที่แตกต่างกันคือ ไม้ผล ไม้โตเร็ว และไม้เศรษฐกิจ เพื่อจะทำให้เกิดป่าไม้แบบผสมผสานและสร้างความสมดุลแก่ธรรมชาติอย่างยั่งยืน สามารถ

ตอบสนองต่อความต้องการทั้งของภาครัฐและประชาชน ซึ่งเป็นแนวความคิดเกี่ยวกับการปลูกป่า 3 อย่างได้ประโยชน์ 4 อย่าง ดังนี้

“ป่าไม้ที่จะปลูกนั้นสมควรที่จะปลูกแบบป่าใช้ไม้หนึ่ง ป่าสำหรับใช้ผลหนึ่ง ป่าสำหรับใช้เป็นพื้นที่หนึ่ง การที่จะปลูกต้นไม้สำหรับได้ประโยชน์ดังนี้ในคำวิเคราะห์ของกรมป่าไม้ รู้สึกจะไม่ใช้ป่าไม้แต่จะเป็นสวนมากกว่า แต่ในความหมายของการช่วยเหลือเพื่อต้นน้ำลำธารนั้น ป่าไม้เช่นนี้จะเป็นผลไม้ก็ตามหรือเป็นสวนไม้พืชรากก็ตาม นั้นแหละเป็นป่าไม้ที่ถูกต้อง เพราะได้ทำหน้าที่เป็นป่าคือเป็นต้นไม้ และได้ทำหน้าที่เป็นทรัพยากรในด้านสำหรับให้ผลที่มาเป็นประโยชน์แก่ประชาชนได้”

“การปลูกป่า 3 อย่าง แต่ให้ประโยชน์ 4 อย่าง ซึ่งได้แก่ไม้ผล ไม้สร้างบ้านและไม้พืชนั้นสามารถให้ประโยชน์ได้ถึง 4 อย่าง คือ นอกจากประโยชน์ในตัวเองตามชื่อแล้วยังสามารถให้ประโยชน์อันที่ 4 ซึ่งเป็นข้อสำคัญ คือ สามารถช่วยอนุรักษ์ดินและต้นน้ำลำธารด้วย”

“การปลูกป่าถ้าจะให้ราษฎรมีประโยชน์ให้เขาอยู่ได้ ให้ใช้วิธีปลูกไม้ 3 อย่าง แต่มีประโยชน์ 4 อย่าง คือ ไม้ใช้สอย ไม้กินได้ ไม้เศรษฐกิจ โดยปลูกรองรับการชลประทาน ปลูกรับซับน้ำ และปลูกอุตช่วงไหล่ตามร่องห้วย โดยรับน้ำฝนอย่างเดียว ประโยชน์ที่ 4 คือได้ระบบอนุรักษ์ดินและน้ำ”

“การปลูกป่าสำหรับใช้เป็นพื้นที่ซึ่งราษฎรจำเป็นต้องใช้เป็นประจำ ในการนี้จะต้องคำนวณเนื้อที่ที่จะใช้ปลูกเปรียบเทียบกับจำนวนราษฎร การปลูกและตัดต้นไม้ไปใช้จะต้องใช้ระบบหมุนเวียนและมีการปลูกทดแทน อันจะทำให้มีไม้พืชนำมาใช้ตลอดเวลา”

2.4 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

สุภัทรา สุภาพ (2534) ได้รวบรวมความหมายของคำว่าวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรมมีความหมายครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่าง อันเป็นแบบแผนในความคิด และการกระทำที่แสดงออกถึงวิถีของมนุษย์ในสังคมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง มนุษย์ได้คิดสร้างระเบียบกฎเกณฑ์วิธีในการปฏิบัติ การจัดระเบียบตลอดจนระบบความเชื่อ ความนิยม ความรู้ และเทคโนโลยีต่าง ๆ ในการควบคุมและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ และได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมคือ

1) เป็นสิ่งที่ได้มาโดยการเรียนรู้ และการเรียนรู้นี้ต้องเรียนรู้จากมนุษย์ด้วยกัน โดยเฉพาะจากกลุ่มที่บุคคลนั้นเป็นสมาชิกอยู่ เช่น เรียนรู้การดำนา หว่านข้าว ดังนั้นวัฒนธรรมจึงเป็นการถ่ายทอดโดยการเรียนรู้ไม่ใช่ถ่ายทอดทางชีวภาพ

2) เป็นมรดกทางสังคม วัฒนธรรมจะต้องมีการเรียนรู้ แม้ว่าจะเป็นการเรียนรู้แบบไม่รู้ตัวก็ตาม วัฒนธรรมต้องมีการสอนจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นหนึ่ง

3) เป็นวิถีชีวิตหรือแบบของการดำรงชีวิต วัฒนธรรมไม่จำเป็นต้องเหมือนกันทุกชาติหรือทุกยุคทุกสมัย บุคคลเกิดในสังคมใดก็เรียนรู้วัฒนธรรมของสังคมนั้น

4) เป็นสิ่งที่ไม่คงที่ เพราะมนุษย์มีการคิดค้นสิ่งใหม่ ๆ หรือปรับปรุงให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

ศรีศักร วัลลิโภดม (2536) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมในเชิงชีวิตวัฒนธรรมหรือสังคม-วัฒนธรรมว่าเป็นเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องศิลปวัฒนธรรม อันมองไม่เห็นแต่เป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตของคนที่อยู่ร่วมกันในสังคมโดยตรง วัฒนธรรมนั้นไม่ใช่เรื่องไกลตัวอย่างที่เคยคิดมาก่อน หากเป็นเรื่องใกล้ตัวหรือเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์หรือคนนั่นเอง

ในแนวคิดเชิงวัฒนธรรมนั้น อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2538) ได้สรุปความหมายว่า เป็นองค์รวมของวิถีคิด คุณค่า และอุดมการณ์ของสังคมมนุษย์สร้างสรรค์และสั่งสมขึ้นมา ในความพยายามที่จะแสดงออกถึงจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ และการปรับตัวกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน ตามนัยนี้วัฒนธรรมจึงเปรียบเสมือนพลังที่อยู่เบื้องหลังศิลปะและวิถีชีวิตของสังคมมนุษย์ ซึ่งมีความหลากหลายและซับซ้อนแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ขณะเดียวกัน ก็มีพลังเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้ ด้วยการผลิตใหม่ของชุมชนเจ้าของวัฒนธรรม เพื่อปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขและบริบทของสภาพแวดล้อม

วัฒนธรรมในฐานะองค์รวมประกอบด้วยระบบใหญ่ ๆ อย่างน้อย 3 ระบบ ซ้อนรวมกันอยู่อย่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยง ได้แก่

ระบบคุณค่า ซึ่งหมายถึง ศีลธรรมของส่วนรวมและจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ที่สร้างสรรค์ มักแสดงออกมาในรูปของจักรวาลความคิดที่ให้ความสำคัญของความเป็นธรรม ความอุดมสมบูรณ์ ความยั่งยืนของสังคมและธรรมชาติ บนพื้นฐานของความเคารพต่อส่วนรวมและเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง ในสังคมที่เป็นจริงจะเห็นระบบคุณค่านี้ในรูปของศาสนาและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ

ระบบภูมิปัญญา ซึ่งครอบคลุมวิถีคิดของสังคม โดยการจัดการกับความสัมพันธ์ทางสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับธรรมชาติแวดล้อม มักปรากฏให้เห็นในรูปกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการถ่ายทอดความรู้ผ่านองค์กรทางสังคมในท้องถิ่น เพื่อปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม นอกจากนี้ ยังสามารถเห็นได้จากแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและเครือข่าย ตลอดจนแบบแผนการ

ใช้ทรัพยากร เช่น ที่ดิน น้ำ และป่า ซึ่งจะเป็นภูมิปัญญาที่สะท้อนทางศีลธรรมของสังคมนั้นได้เป็นอย่างดี แต่อยู่ภายใต้เงื่อนไขว่า สังคมนั้นจะผลิตและสร้างสรรค์ภูมิปัญญาใหม่ให้สอดคล้องกับคุณค่าทางศีลธรรมได้ ขณะที่ภูมิปัญญามักจะขัดแย้งกับระบบคุณค่าและศีลธรรมในสังคมที่ถูกครอบงำจากภายนอก

ระบบอุดมการณ์อำนาจ หมายถึง คักดิ์ศรีและสิทธิความเป็นมนุษย์ ซึ่งถือเป็นสิทธิตามธรรมชาติที่จะเสริมสร้างความมั่นใจและอำนาจให้กับคนในชุมชนหรือสังคมท้องถิ่น เพื่อเป็นพลังในการเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่ และถ่ายทอดภูมิปัญญา ในการพัฒนาสังคมให้เป็นไปตามหลักศีลธรรมที่เคารพความเป็นมนุษย์ ความเป็นธรรม และความยั่งยืนของธรรมชาติ นอกจากนี้ อุดมการณ์อำนาจนี้ยังแสดงถึงศักยภาพของชุมชนในการผลิตใหม่ของความเป็นชุมชน เพื่อรักษาความเป็นอิสระของตนเอง เมื่อต้องเผชิญหน้าจากการครอบงำจากภายนอก เพราะอุดมการณ์อำนาจนั้น เป็นระบบสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นชุมชนท้องถิ่น เพศ ชชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นพลังสำคัญในการพัฒนา

อมรา พงศาพิชญ์ (2541) ได้ให้ความหมายวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น มิใช่สิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของขึ้นใช้หรืออาจเป็นการกำหนดพฤติกรรมและ/หรือความคิด ตลอดจนวิธีการหรือระบบ การทำงาน ฉะนั้น วัฒนธรรมก็คือ ระบบในสังคมมนุษย์ที่มนุษย์สร้างขึ้นมิใช่ระบบที่เกิดโดยธรรมชาติตามสัญชาตญาณได้แบ่งวัฒนธรรมเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่

1) วัฒนธรรมในลักษณะขนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อ

ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม และวิถีชีวิต เป็นข้อตกลงที่ไม่เป็นทางการแต่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป เกี่ยวกับพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติ และไม่ควรปฏิบัติของคนที่อยู่ร่วมกัน

ความเชื่อ หมายถึง ความเชื่อทางศาสนา หรือ ความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ สังคมทุกสังคมมีความเชื่อในสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ไม่รูปแบบใดก็รูปแบบหนึ่ง เชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เชื่อในภูติผีปิศาจ ความเชื่อทางศาสนา เป็นส่วนประกอบที่สำคัญมากของวัฒนธรรมแต่ละสังคม เพราะเป็นตัวกำหนดขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่าง รวมทั้งกำหนดพฤติกรรมของสมาชิกด้วย

2) วัฒนธรรมในลักษณะสิ่งประดิษฐ์และสถาปัตยกรรมเครื่องมือ เครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย

พระยาอนุมานราชธน (อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ, 2530) ได้แบ่ง องค์ประกอบของวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1) วัฒนธรรมทางด้านวัตถุ ได้แก่ วัตถุสิ่งของเครื่องใช้ บ้านเรือนที่อยู่อาศัย ตลอดจนเทคนิควิทยาการต่าง ๆ วัฒนธรรมในส่วนนี้เป็นสิ่งที่จับต้องมองเห็นได้

2) วัฒนธรรมทางด้านจิตใจ ได้แก่ ความคิด ความเชื่อถือ ความรู้สึก และความรู้ใน อันที่จะประกอบการทำงาน สร้างสิ่งที่ดีงามให้มีคุณประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น วัฒนธรรมด้านนี้ยังแบ่งออกเป็นหลายสาขา เช่น วัฒนธรรมทางการบ้านการเมือง อันได้แก่ การปกครองจารีต กฎหมาย วัฒนธรรมทางศาสนา หมายถึง ศิลธรรมและพิธีกรรม วัฒนธรรมทางภาษาและวรรณคดี วัฒนธรรมทางศิลปะ มีประติมากรรม สถาปัตยกรรม ดุริยางศิลป์ ฯลฯ และวัฒนธรรมทางระบบการศึกษาและความเห็นเป็นต้น

กาญจนา แก้วเทพ (2530) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเพื่อการพัฒนาสังคมไทย แนววัฒนธรรมชุมชนว่า ยูเนสโกมีความคิดค่อนข้างชัดเจนเกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรมกับการพัฒนา กล่าวคือ เห็นว่าการพัฒนาแบบเดิมที่ผ่านมานั้น เป็นลักษณะที่มาจากข้างนอก ก่อเกิดมาจากข้างนอก ไม่ว่าจะเป็นความต้องการ แนวคิด แบบจำลอง วิธีการพัฒนา ล้วนก่อตัวขึ้นมาจากภายนอกแทบทั้งสิ้น นี่จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การพัฒนาดำเนินไปอย่างล่าช้า ยูเนสโกจึงเสนอว่าการพัฒนาต้องมีลักษณะที่เริ่มจากภายใน

งานพัฒนาโดยส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นด้านโครงการพัฒนาเศรษฐกิจแบบต่าง ๆ หลังจากที่ได้มีการติดตามประเมินผลโครงการดังกล่าว หลายกรณีจะพบว่า แม้ว่าผลงานจากโครงการนั้น จะช่วยให้ชาวบ้านอยู่ดีกินดี มีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ทว่าก็มีผลสืบเนื่องด้านลบติดตามมาหลายประการอย่างไม้อาจหลีกเลี่ยงได้ เช่น ชาวบ้านแตกความสามัคคี ทะเลาะเบาะแว้งกันเรื่องผลประโยชน์ โครงการพัฒนาเศรษฐกิจจากภายนอกนั้นมักจะเข้าไปทำลายผู้นำชุมชนและทำให้ชุมชนแตกสลาย

นอกจากได้ชี้ให้เห็นความสำคัญการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนแล้ว กาญจนา แก้วเทพ ยังได้ให้ความหมายวัฒนธรรมโดยอาศัยเกณฑ์ 2 เกณฑ์ คือ

ประการแรก คือ เกณฑ์เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคม

ประการที่สอง คือ เกณฑ์การแบ่งวัฒนธรรมออกเป็นสองส่วนที่มองเห็นได้และมองไม่เห็น

สำหรับเกณฑ์แรก วัฒนธรรมที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน เช่น การศึกษา สื่อมวลชน ภาษาความสนุกสนานรื่นเริง กีฬา ศิลปะ การพักผ่อนการเดินป่า ดนตรี โครงการกลอน เรื่องเล่า ภาพวาดจิตรกรรม

ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติที่แสดงออกเป็นรูปร่างชัดเจน ก็คือเทคโนโลยี ซึ่งแต่เดิมนั้นเทคโนโลยีสมัยก่อนจะมีลักษณะค่อนข้างเรียบง่ายไม่ซับซ้อน โดยเฉพาะเครื่องมือเกี่ยวกับการเกษตร การหุงหาอาหาร เสื้อผ้า การสร้างบ้าน การคมนาคม

ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า การให้ความหมายต่อความตายและความเจ็บปวด การทรมาน การหลุดพ้นจากกิเลส เราสามารถอธิบายสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้จากสัญลักษณ์ พิธีกรรม ตำนาน เป็นต้น

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2534) ได้สรุปแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในงานพัฒนาของ นิพนธ์ เทียนวิหาร ไว้ 2 ประการ คือ

ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว คือ มีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาจากประวัติศาสตร์ เป็นบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติของชุมชนนั้น ๆ เป็นวิถีชีวิต และทิศทางการพัฒนาชุมชนที่ชาวบ้านสรุปขึ้นมา แกนกลางของวัฒนธรรมชุมชน คือ การให้ความสำคัญแก่ความเป็นคน และแก่ความผสมกลมกลืนกันในชุมชน การที่ชุมชนหรือหมู่บ้านอยู่มาได้เป็นเวลาช้านาน เพราะมีความผสมกลมกลืนกันในชุมชน ทั้งในขณะปัจจุบันระหว่างสมาชิกด้วยกัน และหากนับย้อนขึ้นไป สมาชิกก็มีบรรพบุรุษร่วมกันด้วย การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มจากฐานวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่แข็งแกร่งที่สุดของชาวบ้าน ถ้ามีวัฒนธรรมชุมชนเข้มแข็ง การรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมจะสำเร็จได้ไม่ยาก การต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบจากภายนอกจะกระทำได้

วัฒนธรรมชุมชนนี้เป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นสิ่งที่ประชาชนสร้างขึ้นเอง เพราะฉะนั้นหากนักพัฒนาต้องการเข้าใจและปฏิบัติการให้สอดคล้องกับชาวบ้านก็ต้องเข้าใจวัฒนธรรมชุมชน ต้องศึกษาประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตของชาวบ้านในแต่ละชุมชนที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ นักพัฒนาและปัญญาชนในชุมชนอาจช่วยผลักดันการพัฒนาชุมชนให้มีพลังยิ่งขึ้นได้ โดยการร่วมกับชาวบ้านวิเคราะห์และจะทำให้ชาวบ้านมีจิตสำนึกที่แจ่มชัดในวัฒนธรรมของเขา เพราะสิ่งที่ชาวบ้านปฏิบัติมาช้านานนั้น นานเข้าจะกลายเป็นเรื่องของจิตใต้สำนึก คือ ลืมไปว่าทำอย่างนั้นเพราะอะไร การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ชุมชนจะช่วยให้สามารถรู้พื้น ค้นหาได้ว่า การปฏิบัติและพิธีกรรมมีที่มาอย่างไร ทำให้ชาวบ้านตื่นและรับรู้ เอกลักษณ์และคุณค่าของตัวเอง ค้นพบจิตสำนึกอิสระของชุมชน เห็นคุณค่าของการรวมตัวเป็นชุมชน และทราบซึ่งในประวัติศาสตร์การต่อสู้ร่วมกันตลอดมา เห็นภัยของการครอบงำของวัฒนธรรมแปลกปลอมจากภายนอกที่มุ่งเพื่อเอารัดเอาเปรียบชาวบ้าน

และมีวัฒนธรรมอยู่สองกระแส กระแสหนึ่งเรียกว่า วัฒนธรรมชาวบ้าน อีกกระแสหนึ่งคือ วัฒนธรรมทุนนิยม วัฒนธรรมชาวบ้านมีความเป็นอิสระจากวัฒนธรรมของคนชั้นกลางและชนชั้นสูง สัมพันธ์กับวิถีชีวิตที่อยู่กับธรรมชาติอยู่กับการใช้แรงงานและชุมชนเครือญาติ ชุมชน

หมู่บ้านเป็นรูปแบบของสังคมที่มีอายุยืนนานมากกว่าเพื่อน ไม่ว่าจะธรรมชาติข้างนอกจะเป็นอย่างไร จะเปลี่ยนแปลงไปเช่นไร ความเป็นหมู่บ้านหรือชุมชนคงทนมาเป็นเวลาหลาย ๆ ร้อยปี มีความเป็นอยู่ที่สืบช่วงกันมาเป็นเวลาอันยาวนาน ลักษณะเช่นนี้คือ ลักษณะที่เรียกมันเป็นสังคมในตัว ของมันเอง ซึ่งสังคมเป็นตัวของตัวเองมานานเช่นนี้ ก็แสดงว่าต้องเป็นสังคมที่มีเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมที่เป็นอิสระ ชุมชนหมู่บ้านจึงมีระบบความเชื่อและวิถีการพัฒนานที่เป็นอิสระของตัวเอง อยู่แล้ว

ประเวศ วะสี (2530) เสนอแนวคิดวัฒนธรรมกับการพัฒนา วัฒนธรรม คือพลังของ สังคมทางภูมิปัญญา เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ จิตใจ การเมือง สังคม สิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป

มนุษยชาติมีความงอกงามหรือวัฒนธรรม อันหมายถึง การเรียนรู้ สะสมความรู้ และการถ่ายทอดความรู้ในรูปแบบของการปฏิบัติ การปฏิบัติหรือพฤติกรรมของชุมชน หรือวิถีของ ชุมชนมีวัฒนธรรม

มนุษย์เกิดมาท่ามกลางวัฒนธรรมหรือการปฏิบัติของคนรอบตัว จึงเรียนรู้โดยวัฒนธรรม มนุษย์ถูกหล่อหลอมหรือเรียนรู้โดยวัฒนธรรม การปฏิบัติก็เช่น การยืนสองขา การเดิน การพูด การกิน การแต่งตัว การทำที่อยู่อาศัย การทำมาหากิน การปฏิบัติต่อกัน การปฏิบัติร่วมกัน หรือ ขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรม สุนทรียกรรม ประดิษฐ์กรรม วรรณกรรม การนับถือศาสนา การ ปกครอง เหล่านี้คือ วัฒนธรรม

วัฒนธรรมคือการปฏิบัติหรือวิถีของชุมชนหรือสังคม การปฏิบัติหรือวิถีชีวิตของชุมชน หรือสังคม ซึ่งได้มาจากประสบการณ์จริง เลือกลง ล้วนใช้ และถ่ายทอดด้วยการปฏิบัติ สืบต่อกันมา อีกชื่อหนึ่งของวัฒนธรรมคือ ภูมิปัญญาดั้งเดิม

ปัญหาของการพัฒนา คือ ความคิด ความคิดที่เป็นปัญหาคือความคิดแยกเป็นส่วน ๆ เช่นแยกเป็นเศรษฐกิจ จิตใจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม แล้วก็การพัฒนา แบบแยก ส่วนแล้วก็เกิดปัญหาว่า อะไรสำคัญกว่าอะไร ธรรมชาติหรือความจริงของสรรพสิ่งทั้งหมดไม่แยก ส่วนแต่เชื่อมโยงเป็นเรื่องเดียวกัน

ลักษณะ 8 ประการของวัฒนธรรมคือ

1) มีความหลากหลาย กระจายอำนาจ จึงส่งเสริมการเมืองระบอบประชาธิปไตย กล่าวคือ วัฒนธรรมมีความหลากหลายไปตามชุมชนต่าง ๆ ถ้าเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมก็ต้อง ส่งเสริมความเป็นตัวเองทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ก็เท่ากับเป็นการกระจายอำนาจ และส่งเสริมการเมืองระบอบประชาธิปไตย

2) การกระจายรายได้สร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ จุดแข็งของเราที่คนอื่นไม่มี คือ วัฒนธรรมไทย ควรคิดเรื่องเศรษฐกิจกับวัฒนธรรมให้เชื่อมต่อกัน เช่น อาชีพการอุตสาหกรรม ถ้าพัฒนาขึ้นมาจากสิ่งที่ชาวบ้านทำหรือมีฐานอยู่ในวัฒนธรรม ประโยชน์ก็จะตกอยู่กับคนจำนวนมาก องค์การชุมชนและกระบวนการเรียนรู้ของประชาชน คือหัวใจของการพัฒนาแบบยั่งยืน ซึ่งเป็นการพัฒนาทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป

3) ส่งเสริมศักดิ์ศรีของชุมชนท้องถิ่น วัฒนธรรม คือ ภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีรากย้อนไปไกล ถ้าเห็นคุณค่าของวัฒนธรรม ชุมชนท้องถิ่นย่อมมีศักดิ์ศรี

4) มีความเป็นบูรณาการ ปัญหาของการพัฒนา เกิดจากการคิดและการกระทำแบบแยกส่วน นำไปสู่ปัญหาต่าง ๆ วัฒนธรรมเป็นเรื่องของความเชื่อมโยงอย่างเป็นบูรณาการทุกมิติ วัฒนธรรมเป็นเรื่องของตนทั้งหมดในชุมชนหรือสังคม ที่มีความเชื่อและระบบคุณค่าและการปฏิบัติร่วมกัน

5) สร้างความบรรสานสอดคล้องและความสมดุลยั่งยืน เพราะความเป็นบูรณาการและความที่มีรากลึกยาวนาน วัฒนธรรมจึงมีลักษณะประสานหรือมีความบรรสานสอดคล้องระหว่างมนุษย์ทั้งกายและใจ กับสังคมแลกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลายทั้งปวงทางธรรมชาติ

6) มีการพัฒนาจิตใจและจิตวิญญาณอันลึกซึ้ง การพัฒนาทางวัตถุไม่คำนึงถึงคุณค่าทางจิตใจและจิตวิญญาณ วัฒนธรรมคำนึงถึงเรื่องจิตใจและจิตวิญญาณอันลึกซึ้ง การเป็นมนุษย์ต้องมีจิตใจสูง วัฒนธรรมจึงเป็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์

7) ส่งเสริมความเข้มแข็งของสังคม วัฒนธรรมเป็นเครื่องส่งเสริมความเข้มแข็งของสังคม วัฒนธรรมต้องมีความเป็นชุมชน ความเป็นชุมชนต้องมืองค์กรชุมชน การมีองค์กรชุมชนทำให้ชุมชนหรือสังคมเข้มแข็ง

8) เป็นการมดุงศีลธรรมของสังคม ศีลธรรมเป็นเรื่องความถูกต้องทั้งหมด ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม จิตใจ จิตวิญญาณ ไม่ใช่เป็นเพียงวิชาจริยธรรมเท่านั้น วัฒนธรรมเป็นเรื่องของวิถีชีวิตทั้งหมด จึงมีความสำคัญต่อการมดุงศีลธรรมของสังคม

อมรา พงศาพิชญ์ (2534) ได้กล่าวว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้นมิใช่สิ่งที่ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของขึ้นใช้ หรืออาจเป็นการกำหนดพฤติกรรม และ/หรือความคิด ตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงาน

วัฒนธรรมเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน ในสังคมเดียวกัน ทำความตกลงกันว่าจะยึดระบบไหนดีพฤติกรรมใดบ้าง ที่จะถือเป็นพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติและมีความหมายอย่างไร

แนวความคิดใดจึงเหมาะสม ข้อตกลงเหล่านี้คือการกำหนดความหมายให้กับสิ่งต่าง ๆ ในสังคม เพื่อว่าสมาชิกของสังคมจะได้เข้าใจตรงกันและยึดระบบเดียวกัน หรืออีกนัยหนึ่งเราอาจเรียกระบบที่สมาชิกในสังคมได้ตกลงกันแล้วนี้ว่า ระบบสัญลักษณ์ ดังนั้น วัฒนธรรมก็คือระบบสัญลักษณ์ ในสังคมมนุษย์ที่มนุษย์สร้างขึ้น เมื่อสร้างขึ้นแล้วจึงสอนให้คนรุ่นหลัง ๆ ได้เรียนรู้หรือนำไปปฏิบัติ วัฒนธรรมจึงต้องมีการเรียนรู้ และมีการถ่ายทอดเมื่อมนุษย์เรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม มนุษย์ก็รู้ว่า อะไรคือขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคม และส่วนใหญ่จะรู้ว่า อะไรควรทำและอะไรไม่ควรทำ ฉะนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมจึงเป็นหลักความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดมาก

วัฒนธรรมในสังคมอาจแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะคือ วัฒนธรรมในลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์ และจับต้องไม่ได้ เป็นต้นว่า ภาษาพูด ระบบความเชื่อ โลกทัศน์ กิริยา มารยาท ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรม ทางด้านวัตถุ เป็นต้นว่า อาคาร บ้านเรือน วัด และศิลปกรรม ประติมากรรม ต่าง ๆ ตลอดจนสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ใช้เป็นประจำทุกวัน

กาญจนา แก้วเทพ (2538) ได้ให้ความหมายของคำว่า วัฒนธรรม หมายถึง วิธีทาง และแบบฉบับในการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ได้สั่งสมปฏิบัติกันมา รวมทั้งความคิดต่าง ๆ ที่ตนได้กระทำ สร้างสม ถ่ายทอด และรักษาไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งที่อาจอยู่ในรูปของความรู้ การปฏิบัติ ความเชื่อ ตลอดจนวัตถุสิ่งของที่เกิดจากการคิดประดิษฐ์สิ่งของ และการกระทำของมนุษย์ วัฒนธรรมคือ ความรู้สึนึกคิดและการปฏิบัติของมนุษย์ที่ครอบคลุมถึงวิถีชีวิต การทำมาหากิน และระบบเศรษฐกิจ

โดยได้จำแนกวิธีการทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนออกเป็น 3 แบบใหญ่ ๆ คือ

1) การนำเอาวัฒนธรรมดั้งเดิมทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหามาใช้ในงานพัฒนา โดยมีเป้าหมายหลักอยู่ที่ผลสำเร็จของงานพัฒนา

2) การถือเอาวัฒนธรรมเป็นเป้าหมายในตัวเอง เป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนา

3) แนวทางการพัฒนาที่มีมิติของวัฒนธรรมสอดแทรกเป็นยาดำในเนื้องานทุกอย่าง โดยเฉพาะ

การทำงานพัฒนาวัฒนธรรมไม่ว่าจะเป็นรูปแบบใด ควรจะหมายถึง การเคารพและเชื่อมั่นในศักยภาพหลังสร้างสรรค์ของชุมชน อันมีคุณค่าที่ดำรงเป็นพื้นฐาน และในการศึกษาถึงแนวทางวัฒนธรรมชุมชนในงานพัฒนาควรจะพิจารณาในเนื้อหาและรูปแบบ 2 ประเภท คือ

1) ทิศนะแบบการนำเอาวัฒนธรรมชุมชนเป็นเครื่องมือ โดยมองว่า งานพัฒนาจะสามารถนำเอาวัฒนธรรมมาใช้ในลักษณะโครงการพัฒนา โดยเป็นเครื่องมือหรือวิธีการทำงานที่ตอบสนอง

กับผลประโยชน์และความต้องการของประชาชน และการทำงานพัฒนาให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตระบบคิด โลกทัศน์ ซึ่งรวมถึงวัฒนธรรมของประชาชน

2) ทักษะแบบโครงสร้างต้องมีความผูกพันอยู่กับโครงสร้างของสังคม วัฒนธรรม การผลิต กระบวนการผลิต และผลิตซ้ำ โดยการผลิตวัฒนธรรมนั้นย่อมขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและบริบทต่าง ๆ ของสังคม

การศึกษาแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน จึงเป็นการศึกษารากฐานความเป็นมาของชุมชนผ่านพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และพัฒนาการทางสังคม ทำให้เราเข้าใจถึงที่มาของรากฐานปัญหาและเข้าใจวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของชุมชนได้อย่างถูกต้องและไม่บิดเบือน การศึกษาวัฒนธรรมชุมชนจึงเป็นกุญแจที่สำคัญที่จะทำให้เราเข้าใจวิถีคิด วิถีมองโลก ด้วยมุมมองโลกทัศน์แบบสายตาของคนภายใน จึงทำให้เราเข้าใจชุมชนได้มากกว่าการศึกษาชุมชนด้วยมุมมองสายตาจากคนภายนอก ซึ่งนั่นอาจทำให้เราตีความและเข้าใจชุมชนอย่างผิด ๆ นั่นเอง เพราะวัฒนธรรมชุมชนคือ วิถีชีวิตที่มีความหลากหลายและซับซ้อน หากเราสามารถเข้าถึงวิถีคิดแบบคนภายในได้ ซึ่งนั่นก็หมายความว่า เราเข้าถึงวิถีชีวิตของชุมชนได้นั่นเอง

การวิจัยครั้งนี้ได้ใช้แนวคิดเรื่องนี้เพื่อวิเคราะห์ถึงความเป็นชุมชนว่า ชุมชนทุก ๆ แห่งล้วนมีพัฒนาการของตนเอง ทั้งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ พัฒนาการทางสังคม พัฒนาการทางความเชื่อ บนพื้นฐานการปรับตัวเพื่อให้การดำรงชีวิตสอดคล้องกับระบบนิเวศและเอื้อต่อการสืบสานวัฒนธรรม ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้แนวคิดดังกล่าวมีความซับซ้อนเนื่องจากกลไกทางวัฒนธรรมมีความหลากหลาย การศึกษาแนวคิดดังกล่าวจะช่วยให้เราสามารถมองชุมชนด้วยมิติมุมมองที่หลากหลาย และมีความเข้าใจในกระบวนการภายในของชุมชนได้ดียิ่งขึ้น

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งพาตนเอง

การพึ่งพาตนเอง คือ การที่สังคมมีการจัดระบบเพื่อให้ประชาชนสามารถดำเนินการตอบสนองความต้องการของตนเอง ด้วยการร่วมมือกับคนอื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน ทั้งนี้การพึ่งพาตนเองที่แท้จริง กินความรวมถึงว่ากลุ่มนั้นมีอิสระในการตั้งเป้าหมาย และมีอิสระในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายโดยอาศัยความพยายามและกำลังของตน การศึกษาแนวคิดการพึ่งพาตนเองนี้ มีการให้ความหมายดังนี้

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2542) ได้กล่าวถึง ความหมายการพึ่งตนเองของชุมชน โดยพิจารณาจากรูปแบบการผลิตว่า ชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้มี 2 ระดับ ระดับแรกคือ ชุมชนที่มี

การผลิตพอลิเอทิลีนซีพี เป็นการผลิตทุกอย่างเฉพาะพอลิเอทิลีนซีพี และไม่สามารถผลิตได้มากเพราะด้วยวิทยาการการผลิต อาศัยทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนให้เลี้ยงตัวเองได้ ระดับที่ 2 คือ ชุมชนที่ผลิตทุกอย่างได้เพียงพอ แล้วยังมีผลผลิตเหลือเพราะวิทยาการการผลิตหรือความสามารถในการผลิตเพิ่มขึ้น และนำผลผลิตส่วนที่เหลือไปแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้ผลผลิตอย่างอื่นมา รูปแบบการผลิตในระดับที่ 2 เป็นรูปแบบการผลิตเพื่อการพึ่งพาตนเองที่ดีที่สุด และไม่เป็นการปกปิดตัวเองจากการค้าการตลาด เพราะจะต้องมีความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาอาศัยกันในการแลกเปลี่ยนผลผลิตส่วนเกินของตนกับของคนอื่น

กาญจนา แก้วเทพ และ กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530) ได้ให้ความหมายของการพึ่งพาตนเองแบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ

1) ในเชิงปัจเจกบุคคล การพึ่งพาตนเอง หมายถึง กิจกรรมทั้งหลายที่กระทำโดยปัจเจกชนและครัวเรือน เพื่อบรรลุถึงการมีหลักประกันของการดำรงชีพของเขา

2) ในลักษณะกลุ่มการพึ่งพาตนเองหมายถึง สังคม (กลุ่ม) ที่มีการจัดระบบเพื่อให้ประชาชนดำเนินการตอบสนองความต้องการของตนเองด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเอง ด้วยความร่วมมือกับผู้อื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน ทั้งนี้การพึ่งพาตนเองอย่างแท้จริงต้องกินความรวมถึงว่ากลุ่มชนอิสระในการตั้งเป้าหมายและอิสระในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย โดยอาศัยความพยายามและกำลังของตน

อภิชาติ ทองอยู่ และคณะ (2527) ได้แบ่งขอบเขตของการพึ่งพาตนเองได้เป็นลักษณะที่เกี่ยวข้องกันคือ

1) การพึ่งพาตนเองทางกายภาพ ได้แก่ การพึ่งพาตัวเองทางเศรษฐกิจและการปกครอง ตลอดจนการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมตามแบบของตัวเอง ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก โดยสัมพันธ์กับส่วนที่สองคือ

2) การพึ่งพาตัวเองทางวัฒนธรรม ความเชื่อ สติปัญญา และอำนาจการตัดสินใจ ซึ่งมีผลต่อกันและกันทั้งสองด้าน เป็นการสร้างสังคมที่มีแบบแผนทางวัฒนธรรมและการผลิตแบบของตัวเอง มีการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก ที่ศักยภาพที่ดำเนินไปตามรากฐานแห่งวัฒนธรรมของตัวเองสูง ขณะเดียวกัน ก็มีการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกันและกัน เสริมไปด้วยทั้งทางในหมู่บ้านและภายนอกหมู่บ้านในความเป็นตัวของตัวเองที่สืบทอดวิถีแห่งการพึ่งพาตนเองได้ทั้งสองด้าน

สถาบันวิจัยสังคมได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับท้องถิ่นที่เรียกว่า พึ่งตนเองได้แล้ว ว่าควรมีลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

- 1) ทรัพยากรภายในเพียงพอแก่การบริโภคของท้องถิ่น
- 2) อัตราการเจริญเติบโตของท้องถิ่นนั้น ๆ เกิดจากการลงทุนหรือใช้ทรัพยากรภายในเป็นสำคัญ
- 3) ขนาดของประชากรพอเหมาะกับการผลิตภายใน
- 4) มีโครงสร้างพื้นฐานทางด้านกายภาพและสังคม เพียงพอแก่ความต้องการพื้นฐานของชุมชน

ณรงค์ เล็งประชา (2531) ได้ให้ความหมายของการพึ่งพาตนเองของชุมชน โดยพิจารณาจากรูปแบบการผลิตว่า ชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้มี 2 ระดับ ระดับแรก คือ ชุมชนที่มีการผลิตพอเลี้ยงชีพ เป็นการผลิตทุกอย่างเฉพาะพอกินพอใช้ และไม่สามารถผลิตอะไรได้มาก เพราะด้อยวิทยาการการผลิต อาศัยทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนให้เลี้ยงตัวเองได้ ระดับที่สอง คือ ชุมชนที่ผลิตทุกอย่างได้เพียงพอแล้ว ยังมีผลผลิตเหลือเพราะวิทยาการผลผลิต หรือความสามารถในการผลิตเพิ่มขึ้น และนำผลผลิตส่วนที่เหลือไปแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้ผลผลิตอย่างอื่นมา รูปแบบการผลิตระดับที่ 2 เป็นรูปแบบการผลิตเพื่อการพึ่งตนเองที่ดีที่สุด และไม่เป็นการปกปิดตัวเองจากการค้า การตลาด เพราะจะต้องมีความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาอาศัยกัน ทำนอง "น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า" ในการแลกเปลี่ยนผลผลิตส่วนเกินของตนกับคนอื่น

เสรี พงศ์พิศ (2531) แสดงความคิดเห็นว่า การพึ่งพาตนเองเป็นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ในกลุ่มชนที่มีลักษณะร่วมกัน เช่น กลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน ศาสนาเดียวกัน ภาษาเดียวกัน หรือหมู่บ้านเดียวกัน เป็นต้น การพึ่งกันเกิดจากความจำเป็นเชิงสังคมหลายประการ กล่าวคือ มนุษย์มีขีดจำกัดทางด้านกายภาพ แต่กิจกรรมบางอย่างต้องอาศัยแรงงานมากมาย การพึ่งตนเองนอกจากเงื่อนไขด้านแรงงานแล้ว บางครั้งเกิดจากขีดความสามารถทางด้านภูมิปัญญาของแต่ละคน และประกอบกับขีดจำกัด ด้านทรัพยากรที่เป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินชีวิต ทำให้ต้องแบ่งปันอาหารกัน เช่น ผู้มีข้าวแลกผู้มีปลา ผู้มีเกลือแลกกับผู้มีพริก เป็นต้น ซึ่งโดยทั่วไปการช่วยเหลือกันจะเริ่มในหมู่ญาติพี่น้องก่อนแล้วค่อยขยายวงออกไปภายนอก

การพึ่งพากันภายในชุมชนและระหว่างชุมชน ผสมผสานอยู่ในโครงสร้างหลายระบบ เช่น ระบบผลิต ระบบการปกครอง ระบบศาสนา เป็นต้น การพึ่งพากันในระบบการผลิตอาศัยประเพณีเป็นสื่อกลางแห่งความร่วมมือ เช่น ประเพณีลงแขกดำนาเกี่ยวข้าว การทำบุญต่าง ๆ ตลอดจนการสร้างสาธารณสมบัติร่วมกัน รูปแบบการช่วยเหลืออาจสละแรงกาย แรงใจ หรือกำลังทรัพย์ มากน้อยตามอัตภาพ และเมื่อเกิดผลผลิตก็จะแลกเปลี่ยนแบ่งปันซึ่งกันและกัน ผลการพึ่งพาตนเองได้ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อปัจเจกชนและชุมชน โดยทำให้ทุกคนมีส่วนร่วมปรับปรุง

คุณภาพชีวิตและพัฒนาสังคมโดยช่วยกันทำ ช่วยกันใช้ ช่วยกันรักษา ชีวิตมีคุณภาพ มีความผาสุกกลมกลืนระหว่างผู้คนในชุมชน เป็นระเบียบกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ทุกคนยอมรับและเคารพในกฎเกณฑ์ เป็นวิถีชีวิตที่คนในชุมชนปฏิบัติ และมีการสืบทอดในวัฒนธรรมการพึ่งพากันมาช้านาน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2543) กล่าวถึงสังคมไทยในอนาคตมีแนวโน้มจะเกิดปัญหาที่มีลักษณะซับซ้อนและเชื่อมโยงกันมากขึ้นทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม สิ่งที่สังคมไทยและโลกในอนาคตต้องการคือ กลไกในการจัดการกับปัญหาที่ยุ่งยากและสลับซับซ้อนเหล่านี้เพื่อสร้างการพัฒนาที่ยั่งยืน จากประสบการณ์ของกรณีในประเทศไทยและนานาชาติได้ให้คำตอบว่า กลไกการจัดการนี้คือความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ซึ่งมีตัวอย่างให้เห็นมากมายว่าการพัฒนาองค์กรชุมชนให้เข้มแข็งและมีบทบาทสำคัญในการพัฒนานั้น นับเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ช่วยในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนและสังคมในทุก ๆ ด้าน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การศึกษา และสุขภาพอนามัย

กาญจนา แก้วเทพ (2538) กล่าวว่า ในหมู่บ้านที่ต้องเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น จะมีกลุ่มชาวบ้านที่ก้าวออกมาเป็นแถวหน้ามีการพยายามหาวิธีการต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหาของชุมชน พยายามระดมสรรพกำลังต่าง ๆ ไม่ว่าจะมาจากภายในท้องถิ่นของเขาเอง หรือแหล่งความรู้ที่มาจากภายนอกชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยอาศัยแนวทางการพึ่งตนเอง การมีกลุ่มเช่นนี้ดำรงอยู่นั่นเองที่เป็นตัวอธิบายถึงความสามารถที่ชุมชนชนบทสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2543) กล่าวว่า เงื่อนไขที่จะทำให้เกิดพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองของชาวบ้าน 6 ประการคือ

- 1) ต้องเป็นการพัฒนาแบบกลุ่ม คือ จะต้องมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีสมาชิกเข้าร่วมในกิจกรรมที่จะทำมากพอ
- 2) ต้องมีจิตสำนึกที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และจะต้องทำจิตสำนึกนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยการกลับไปรื้อฟื้นความทรงจำร่วมกันเกี่ยวกับความทรงจำที่จะต้องร่วมงานกันเป็นกลุ่ม เป็นการกระตุ้นจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ของชุมชนให้เกิดขึ้น ซึ่งสัมพันธ์กับความเป็นตัวของตัวของหมู่บ้านด้วย เพราะเท่ากับเป็นการแสดงถึงเอกลักษณ์ของหมู่บ้าน ทำให้สามารถมีจิตสำนึกในการกำหนดชะตากรรมของตนเองได้
- 3) ต้องมีการผลิตซ้ำจิตสำนึกให้เกิดขึ้นมาอีก มีการถ่ายทอดจิตสำนึกนี้ไปสู่คนรุ่นต่อ ๆ ไป ในชุมชน

4) ต้องมีการรวมตัวในรูปแบบองค์กรอย่างใดอย่างหนึ่ง เราต่างมีการรวมตัวกันในกลุ่มในหน่วยย่อยคือ ในหมู่บ้านสามารถจะร่วมกันเป็นสหพันธ์ เพื่อสามารถรองรับกับสถาบันภายนอก เช่น พ่อค้า และรัฐได้อย่างมีพลัง โดยแต่ละหน่วยย่อยก็จะต้องมีความเป็นตัวของตัวเองหรือเอกลักษณ์และความเป็นอิสระ

5) ต้องมีการประสานทางวัฒนธรรมกับคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมด้วย เช่น ชนชั้นกลางบางส่วน และกลุ่มคนที่เสียเปรียบในเมือง อันจะทำให้แนวคิดในการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองของชาวบ้านมีพลังมากขึ้น

6) ชุมชนควรจะมีความสัมพันธ์ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เพราะสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์เป็นปัจจัยสำคัญในการพึ่งตนเองของชาวบ้าน

กล่าวโดยสรุปแล้ว การพึ่งพาตนเองเป็นการแสดงถึงพลังของชุมชนในการที่จะเข้ามาแก้ปัญหาในการกำหนดความเป็นของชุมชนด้วยตัวของชุมชนเอง เนื่องจากการพึ่งพาตนเองเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์และความเป็นชุมชนภายใต้รากฐานค่านิยมเดียวกัน และเป็นสิ่งเดียวที่ช่วยรวมกลุ่มสมาชิกในชุมชนให้หันมาตระหนักถึงการแก้ไขปัญหาเพื่อความอยู่รอดร่วมกัน

2.6 แนวคิดการให้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน

เกษม จันทร์แก้ว (2525) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการดำเนินการดังต่อไปนี้

1) ต้องการให้มีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์ได้ใช้สอย และพึงพิงในการดำรงชีวิต ทั้งโดยปัจจัยสี่ ความสะดวกสบาย และความปลอดภัยของชีวิต หากมีการจัดการที่ถูกต้องในด้านการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะสามารถทำให้การใช้ได้ผลแบบยั่งยืน (Sustained Yield) ตลอดไป

2) การจัดการนั้นมุ่งหวังที่จะให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ประกอบกันอยู่ภายในระบบให้มีศักยภาพในแบบยั่งยืนถาวร และเป็นไปด้วยความมั่นคง ลักษณะเช่นนี้เป็นความมุ่งหวังที่ก่อให้เกิดความเพิ่มพูนจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือ สต็อก (Stock) ภายในระบบ ซึ่งความเพิ่มพูนนี้มนุษย์สามารถนำมาใช้ได้อย่างถาวร หนึ่งส่วนเพิ่มพูนเปรียบเสมือนเงินส่วนดอกเบียของเงินต้นจากธนาคารนั่นเอง ดังนั้นถ้านำสิ่งนี้มาใช้ก็ไม่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นหมดไปหรือร่อยหรอไปได้

3) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ต้องบรรจุแนวทางปฏิบัติในการควบคุมของเสีย (Waste) มิให้เกิดขึ้นภายในระบบสิ่งแวดล้อม เพราะถ้าเกิดปัญหาแล้ว จะทำให้

สต็อคของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมนั้นมีศักยภาพในการผลิตลดลง สุดท้ายอาจต้องเผชิญการขาดแคลนทรัพยากรในอนาคต อีกทั้งอาจมีปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม ซึ่งเกิดจากกระบวนการผลิต กระบวนการใช้และกระบวนการเปลี่ยนรูปผลิตภัณฑ์ เป็นต้น แนวทางการจัดการนั้นต้องกำหนดแนวทางปฏิบัติการกำจัดไว้อย่างแน่นอน รวมไปถึงการนำของเสียนั้น ๆ มาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนด้วย

4) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต้องยึดหลักของการอนุรักษ์มาเป็นพื้นฐาน ดังนั้นแนวทางในการดำเนินการจัดการจึงต้องมีการรักษา สงวน ปรับปรุง ซ่อมแซม และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งที่อยู่ในสภาพที่ดีตามธรรมชาติ ในสภาพที่กำลังมีการใช้ และในสภาพที่ทรุดโทรมร่อยหรอ เพราะการใช้ที่ผ่านมามีด้วยเป็นที่คาดหวังได้ว่า ถ้าสามารถดำเนินการดังกล่าวได้แล้ว จะทำให้มีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมใช้สอยชั่วนาน

5) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นต่อสิ่งใด ระบบใด หรือ ท้องถิ่นใด มีความต้องการคือ นอกจากจะเกี่ยวข้องกับการใช้ การจัดการของเสีย การเพิ่มศักยภาพในการผลิตของสต็อค และการปรับปรุงซ่อมแซมแล้ว ยังต้องการให้มีการจัดองค์ประกอบภายในระบบสิ่งแวดล้อม หรือระบบนิเวศให้มีชนิดหรือหลายชนิด (Distribution) ของสิ่งแวดล้อมในระบบ ให้ได้เกณฑ์มาตรฐานธรรมชาติที่ทุก ๆ สิ่ง ทุกชีวิตในระบบสามารถอยู่ได้อย่างเป็นสุข ทำให้ระบบต่าง ๆ อยู่ในภาวะสมดุลตามธรรมชาติ

6) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความมุ่งหวังอย่างยิ่งที่จะทำให้คุณภาพชีวิตมนุษย์และสิ่งที่เกี่ยวข้องดีขึ้น อนึ่งคุณภาพชีวิตนั้นมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องคือ ปัจจัยทางด้านการศึกษา สภาพเศรษฐกิจ สังคม เชื้อชาติ สภาพทางภูมิศาสตร์ สถานภาพทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น และสุดท้ายคือ ความพอใจ แนวทางการจัดการเพื่อให้คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ต้องพิจารณาปัจจัยดังกล่าวด้วย ดังนั้นหลักการที่จะนำไปใช้ในการจัดการจึงต้องดูสถานที่เป็นสำคัญด้วย

หลักสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เป็นที่ทราบกันแล้วว่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นป่อเกิดแห่งปัจจัยสี่และเครื่องอำนวยความสะดวกสบายในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นที่จะต้องทำการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพราะ

1) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบางอย่างเป็นสิ่งที่ใช้แล้วสิ้นเปลือง บางชนิดก็มีจำนวนจำกัด และไม่มีทางจะออกเเงยขึ้นมาใหม่ได้ เช่น แร่ธาตุต่าง ๆ เป็นต้น ดังนั้นมนุษย์

จึงต้องช่วยกันอนุรักษ์และจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อป้องกันการขาดแคลนและเพื่อมนุษย์จะได้นำมาใช้ประโยชน์ได้นานแสนนาน

2) ประชากรของโลกมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นทุกวัน แต่ขณะเดียวกันทรัพยากรธรรมชาติมีจำนวนจำกัด ถ้าไม่ช่วยกันบำรุงรักษา ในที่สุดทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นก็จะหมดไปจากโลก หรือทรัพยากรธรรมชาติบางอย่างไม่สามารถเจริญงอกงามขึ้นมาใหม่ให้ทันต่อความต้องการได้ เป็นเหตุทำให้มนุษย์ที่เกิดมาในภายหลังได้รับความเดือดร้อนจากการขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้น

3) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นเครื่องส่งเสริมความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ และมีประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต ถ้าประเทศไทยหรือกลุ่มชนใดรู้จักการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่ หรือยืดอายุการใช้งานออกไปได้มากเท่าใดจะทำให้ประเทศหรือกลุ่มชนนั้นมีสถานะทางเศรษฐกิจที่มั่นคง ประชาชนดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมของโลกอย่างภาคภูมิใจ และสะดวกสบาย

4) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบางชนิด แสดงออกถึงความเจริญงอกงามทางด้านวัฒนธรรม เช่น โบราณวัตถุ โบราณสถาน ตลอดจนทิวทัศน์ที่สวยงามตามธรรมชาติ ถ้าสิ่งเหล่านี้ไม่ได้รับการทำนุบำรุงดูแล หรือปล่อยให้ถูกทำลายไปก็เท่ากับสัญลักษณ์หรือวัฒนธรรมของชาติถูกทำลายไปด้วย และจะไม่มีสถานที่เพื่อใช้พักผ่อนหย่อนใจ ทำให้การทำงานของคนเต็มไปด้วยความตึงเครียดตลอดเวลา

การจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ต้องคำนึงถึงทรัพยากรทุกอย่างในเวลาเดียวกัน ไม่ควรที่จะแยกพิจารณาเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะทรัพยากรทุกอย่างมีส่วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพื่อให้การอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ผลสูงสุดหรือบรรลุเป้าหมายในทุกพื้นที่ หรือทุกบริเวณที่เข้าไปจัดการนั้นจะต้องนำยุทธวิธีทั้งทางตรงและทางอ้อมมาพิจารณาร่วมกัน เพื่อเลือกวิธีการที่เหมาะสมและเกิดประโยชน์มากที่สุด เข้าดำเนินการจัดการไปพร้อม ๆ กัน หลักสำคัญหรือมาตรการสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีดังต่อไปนี้

ก. วิธีหรือมาตรการจัดการโดยตรงเพื่อถนอม รักษา และใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างฉลาดที่สุด มี 7 วิธี คือ

1) การถนอม เป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงสภาพต่าง ๆ ทางธรรมชาติไว้ ทั้งปริมาณและคุณภาพให้มีอยู่หรือยั่งยืนตลอดไป วิธีการนี้ใช้ได้กับการจัดการทรัพยากร ดิน ป่าไม้ สัตว์ป่า ทิวทัศน์ ธรรมชาติ เช่น การเพาะปลูกแบบขั้นบันไดและการ

ปลูกหญ้าแฝกในพื้นที่สูงชัน เพื่อป้องกันดินพังทลาย การตัดไม้ หรือทำไม้ในป่าไม้ ไม่ให้เกิดกำลังงอกพร้อมกันนั้น ก็ปลูกป่าทดแทนไปในเวลาเดียวกัน นอกจากนี้การผสมเทียมและปล่อยปลาลงไปในแหล่งน้ำต่าง ๆ ตลอดจนการเผยแพร่พันธุ์ปลาในวันสงกรานต์ ซึ่งถือเป็นวันประมงแห่งชาติ การจัดพื้นที่ในรูปอุทยานแห่งชาติสวนป่า เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า สวนพฤกษศาสตร์วรรณคดี เป็นต้น

2) การบูรณะหรือปรับปรุงให้กลับฟื้นสภาพ หมายถึง การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ได้โดยตลอดไปด้วย การรู้จักบูรณะและปรับปรุงทรัพยากรที่ใช้มานานจนเสื่อมคุณภาพ และใช้ประโยชน์ไม่ได้แล้วให้กลับมีคุณภาพ และใช้ประโยชน์ได้อีก อาทิ การปลูกป่าทดแทน หรือการปลูกสร้างสวนป่า การปรับปรุงแก้ไขดินเปรี้ยว ดินเค็ม ให้ใช้เพาะปลูกได้ดังเดิม การแก้ไขมลภาวะของน้ำ การผสมเทียมพันธุ์พืช และสัตว์ ที่ใกล้จะสูญพันธุ์

3) การปรับปรุงให้ดีกว่าสภาพธรรมชาติ ในบางกรณีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้รับการปรับปรุงเพื่อให้มนุษย์ได้ใช้ประโยชน์สูงสุดและคุ้มค่า เช่น การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรที่เกษตรกรพยายามปรับปรุงให้ใช้ได้ตลอดปี คือ ปลูกข้าได้ที่ 2 - 3 ครั้ง หรือมากกว่านั้นภายในหนึ่งปี และปลูกได้หลาย ๆ อย่างเพื่อหลีกเลี่ยงมิให้เกิดการเสี่ยงเรื่องการตลาด ตลอดจนปรับปรุงให้ได้ผลผลิตต่อไร่สูงสุดเท่าที่จะปรับปรุงสมรรถนะของดินที่ใช้เพาะปลูกได้ ทั้งนี้โดยได้รับความช่วยเหลือจากโครงการปฏิรูปที่ดิน หรือโครงการจัดรูปที่ดินเป็นสำคัญ หรือการสร้างเขื่อนเพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ น้ำที่เก็บกักไว้ที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้มากกว่าสภาพตามธรรมชาติ กล่าวคือ สามารถนำเอาน้ำมาหมุนกังหันน้ำ เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า น้ำที่หมุนเวียนผ่านกังหันน้ำแล้วส่งไปใช้ในการชลประทาน การอุตสาหกรรมหรือเพิ่มยกระดับน้ำ เพื่อการขนส่งตามแม่น้ำลำคลองในฤดูแล้ง

4) การผลิตและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ มาตรการนี้นิยมใช้กับทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่สิ้นเปลืองหมดไป คือ ใช้แล้วหมดไป ได้แก่ ทรัพยากรแร่ชนิดต่าง ๆ โดยเฉพาะพลังงานเชื้อเพลิง ไม่ว่าจะเป็นถ่านหิน หินน้ำมัน น้ำมัน ก๊าซธรรมชาติ ต้องมีมาตรการที่ระมัดระวัง รอบคอบ ในการนำมาใช้ทุกขั้นตอน คือ ตั้งแต่ขบวนการผลิตจนกระทั่งจำหน่าย และใช้ประโยชน์ให้คุ้มค่าที่สุด เช่น การปรับปรุงประสิทธิภาพของเครื่องมือ เครื่องจักรในการผลิต การขนส่ง ตลอดจนกระบวนการใช้ก็ต้องพยายามให้เกิดการสูญเสียน้อยที่สุด หรือในกรณีที่ประเทศกลุ่มผู้ผลิตน้ำมัน (OPEC) เห็นว่า ทรัพยากรของตน คือ น้ำมัน ที่ประเทศอุตสาหกรรมซื้อไปนั้นราคาถูกมาก เมื่อเปรียบเทียบกับราคาสินค้าสำเร็จรูปที่ต้องซื้อกลับมา และในไม่ช้าบ่อน้ำมันก็จะแห้งหมดเหลือแต่ทะเลทราย ประชาชนจะทำอย่างไรจึงจำเป็นที่จะต้องขายน้ำมันให้ได้ราคาสูงสุด และลดปริมาณการผลิตลง หรือควบคุมปริมาณ เพื่อให้ทรัพยากรนี้คงอยู่ได้นานที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งก็ตรงกับหลักการของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในแง่ประเด็นนี้พอดี

5) การนำเอามาใช้ใหม่ เป็นมาตรการที่ช่วยให้มนุษย์ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้คุ้มค่าที่สุดและมีประสิทธิภาพวิธีหนึ่ง เพราะทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่หมดสิ้นไป แต่เมื่อใช้หมดสภาพแล้วสามารถนำมาประดิษฐ์ใหม่ โดยเฉพาะสินแร่ โลหะ ที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่ชำรุดใช้การไม่ได้แล้วสามารถนำมาหลอมหลอมประดิษฐ์ให้ใช้ได้ใหม่ ทำให้ปริมาณความต้องการใช้และการขุดสินแร่โลหะลดลง ขณะเดียวกันประเทศต่าง ๆ ก็พยายามปรับปรุงวิธีประดิษฐ์เครื่องใช้ที่เป็นโลหะจากของเก่าให้มีคุณภาพดียิ่งขึ้น เช่น การนำทองแดงมาหลอมใช้ใหม่ของสหรัฐอเมริกา การใช้เศษเหล็กเก่าผสมในการถลุงเหล็กของญี่ปุ่น แม้แต่กระดาษที่ใช้แล้วก็สามารถนำไปหมักเพื่อทำเยื่อกระดาษได้เช่นกัน

6) การใช้สิ่งอื่นแทน มาตรการนี้ปัจจุบันนิยมใช้กัน เช่น โรงงานอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นที่สร้างรถจักรยานยนต์ จะใช้พลาสติกเป็นชิ้นส่วนบางชนิดในรถจักรยานยนต์ เช่น บังโคลน หรือใช้อะลูมิเนียมตีเทเนี่ยมแทนเหล็ก ใช้กระเบื้องแทนสังกะสี ใช้ไม้อัดและกระดาษอัดแทนไม้ เป็นต้น

7) การค้นหาและสำรวจตรวจสอบคุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพิ่มเติมมาตรการหรือการจัดการทรัพยากรด้วยวิธีนี้ มุ่งจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ให้ได้มากขึ้น เต็มที่ขึ้น เหมาะสมและคุ้มค่าด้วยการศึกษา วิจัย ค้นหาคุณประโยชน์และวิธีการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่แล้ว แต่ได้ปล่อยทิ้งไว้อย่างไม่มีประโยชน์หรือไม่เห็นคุณค่า หรือยังใช้ประโยชน์ไม่คุ้มค่า เช่น พลังงานแสงแดด พลังงานลม พลังงานคลื่นในมหาสมุทร การตรวจสอบ และการพัฒนาการประมงน้ำจืด การพัฒนาระบบการปลูกพืชให้เหมาะสมกับสมรรถนะของที่ดินแต่ละแห่ง การพัฒนาการผลิต แมงกานีสชนิดเกรดเคมีแปลงให้เป็นชนิดเกรดแบตเตอรี่เพื่อใช้ในอุตสาหกรรมผลิตถ่านไฟฉายและอุปกรณ์สื่อสารหรือการพัฒนาประดิษฐ์โลหะผสมที่มีคุณภาพพิเศษต่าง ๆ เช่น เหล็กกล้าผสมนิเกิลได้เหล็กที่ไม่เป็นสนิมและแม่เหล็กไม่ดูด ซึ่งเรียกว่า สแตนเลส เป็นต้น (วันเพ็ญ สุรฤกษ์, 2523)

ข. วิธีการหรือมาตรการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม

ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นปัญหาสำคัญที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนทุกคนในชาติ และเป็นปัญหาที่จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการด้วยความเข้าใจปัญหาอย่างลึกซึ้ง รวดเร็ว ทันการตรงไปตรงมา และมองการณ์ไกล ด้วยเหตุนี้มาตรการหรือวิธีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม จึงเป็นวิธีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ได้ผลตรงเป้าหมายอย่างยิ่งและจะขาดเสียมิได้ ถึงแม้จะใช้มาตรการจัดการโดยตรงแล้วก็ตาม มาตรการที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายในการปฏิบัติ อาทิ เจ้าหน้าที่ ผู้เชี่ยวชาญ สถาบันรัฐทุกแห่ง ประชาชนทุกคนทั้งในเมืองและชนบท และความร่วมมือจากนานาชาติ เป็นต้น ทุกคนต้องระลึกอยู่เสมอว่าตนเอง

มีส่วนที่จะต้องช่วยกันจัดการดูแลสุขภาพอนามัยและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีแนวทางที่จะปฏิบัติได้ดังนี้

- 1) จัดตั้งชมรมหรือสมาคมการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในช่วง 2 - 3 ปีที่ผ่านมา ตามสถาบันอุดมศึกษาต่าง ๆ ได้มีการจัดตั้งชมรมอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีกลุ่มนักศึกษาที่ให้ความสนใจร่วมกันจัดตั้งขึ้น แต่การดำเนินงานของชมรมดังกล่าวไม่บรรลุผลเท่าที่ควรสมาคม หรือชมรมต่าง ๆ อาทิ สมาคมการอนุรักษ์ป่าไม้ สมาคมการอนุรักษ์ดิน มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย เป็นต้น ชมรมหรือสมาคมเหล่านี้มีหน้าที่ช่วยเจ้าหน้าที่ของรัฐ ส่งเสริมป้องกันและบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้สอดคล้องกับด้านวิชาการแก่ทางราชการ หรืออย่างน้อยที่สุดก็จะเป็นกลุ่มชนที่ร่าเริงประโยชน์เพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- 2) การออกกฎหมายควบคุม กฎหมายนับว่าเป็นสิ่งจำเป็นอย่างหนึ่งในการดำเนินการจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น กฎหมายการควบคุมป่าสงวน กฎหมายควบคุมและคุ้มครองสัตว์ป่า กฎหมายควบคุมการทำเหมืองแร่ กฎหมายรักษาความสะอาดของบ้านเมือง กฎหมายการก่อตั้งอุทยานแห่งชาติ เป็นต้น นอกจากนี้ ควรมีการกำหนดโทษที่รุนแรงพอสมควรสำหรับผู้ฝ่าฝืน เช่น กฎหมายของประเทศไทยที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ เช่น พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2503 และพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 และกฎหมายห้ามการตัดไม้ในป่าที่ได้รับสัมปทานตั้งแต่วันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2532
- 3) การให้การศึกษแก่ประชาชน นับว่าเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่จะช่วยทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพและได้ผลดียิ่ง การจัดการศึกษาในเรื่องการอนุรักษ์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควรจะจัดสอดแทรกเข้าไปทุกระดับตั้งแต่ประถมศึกษาถึงชั้นอุดมศึกษา ทั้งนี้เพื่อให้เยาวชนได้เห็นคุณค่าและความสำคัญของการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ยังควรมีการจัดการอบรมศึกษาเกี่ยวกับการอนุรักษ์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในกระบวนโรงเรียนอีกด้วย โดยการพิมพ์เอกสารเผยแพร่แนะนำ ซึ่งแจกประชาชนที่อยู่ในวัยที่พ้นเกณฑ์การศึกษาแล้ว
- 4) การโฆษณาทางวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ และสื่อมวลชนอื่น ๆ การดำเนินการในเรื่องนี้จะเป็นสิ่งหนึ่งที่จะช่วยให้การอนุรักษ์ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นไปได้มาก เท่ากับเป็นการช่วยกระตุ้นเตือนให้ประชาชนได้เห็นความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องช่วยกันอนุรักษ์ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของเราไว้

5) จัดตั้งหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง เพื่อทำหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อดำเนินการอย่างอิสระในการอนุรักษ์ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทุกชนิด นอกจากนี้ ยังช่วยกระตุ้นเตือนให้หน่วยงานอื่น ๆ ที่รับผิดชอบได้ดำเนินการตามนโยบายของรัฐ หรือตามกฎหมายเพื่อการอนุรักษ์ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ต่อไปอีกด้วย

สากล สถิติวิทยานันท์ และคณะ (2542) ได้ให้ความเห็นในการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนไว้ว่า การใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ตามหลักอนุรักษ์วิทยา ทำให้มนุษย์มีทรัพยากรต่าง ๆ ใช้ได้อย่างในยุคปัจจุบันหรือดีกว่า

จากความหมายข้างต้นจะเห็นได้ว่า ความยั่งยืนจะต้องพิจารณาทั้ง 3 ด้าน ความยั่งยืนทางด้านเศรษฐศาสตร์ ความยั่งยืนทางระบบนิเวศ และความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งความยั่งยืนของคุณภาพชีวิต

1) ความยั่งยืนทางเศรษฐศาสตร์ สำหรับหลักเศรษฐศาสตร์กับความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากรได้มีข้อเสนอแนะถึงการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนว่า หากจำนวนที่นำขึ้นมาใช้ในแต่ละปีมีพอดีกับจำนวนทรัพยากรนั้นจะเสริมสร้างสภาพขึ้นใหม่ได้จนแต่ละปีแล้ว ย่อมไม่เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรต้นตอที่มีอยู่ตามธรรมชาติ และทำให้มีทรัพยากรนั้นมีใช้อยู่ได้ตลอดไปไม่มีวันสูญสิ้นสภาพไป

2) ความยั่งยืนทางความหลากหลายทางชีวภาพและระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพ หมายถึง สิ่งที่มีชีวิตนานาชนิดที่มีความหลากหลายทางพันธุกรรมทั้งพืชและสัตว์ รวมถึงมนุษย์ สิ่งมีชีวิตเหล่านี้จะอยู่อาศัยร่วมกันในพื้นที่หนึ่ง มีบทบาทหน้าที่เฉพาะ และจะพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างเป็นระบบ หรือที่เรียกว่า ระบบนิเวศ ในระบบนิเวศที่สมดุลนั้น การสูญเสียของสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งย่อมมีผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จะมากหรือน้อยแล้วแต่กรณี เช่น การสูญเสียของพันธุ์พืชชนิดหนึ่งจะส่งผลกระทบต่อเนื้อเป็นลูกโซ่ไปถึงชนิดสัตว์ที่กินแมลงเป็นอาหารอีกด้วย เป็นต้น

ความหลากหลายทางชีวภาพมีคุณค่า และเป็นแหล่งที่มาของความต้องการพื้นฐานต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพและระบบนิเวศส่วนใหญ่จะเกิดจากมนุษย์และภัยคุกคามในเรื่องเหล่านี้จะเพิ่มความรุนแรงมากขึ้น ดังนั้น จึงมีความจำเป็นต้องอนุรักษ์และบำรุงรักษาชนิดพันธุ์ และระบบนิเวศให้สามารถคงอยู่และเอื้ออำนวยผลประโยชน์อย่างยั่งยืนในอนาคตต่อไป

หลักการสร้างความยั่งยืนของความหลากหลายทางชีวภาพและระบบนิเวศ ต้องเริ่มด้วยการศึกษาหาความรู้ สร้างความเข้าใจ และความตระหนักถึงความสำคัญ และความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับชนิดพันธุ์ความอุดมสมบูรณ์ ตลอดจนบทบาท หน้าที่ และกลไก ตลอดจนการใช้ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ในปริมาณมากหรือน้อยต้องยึดหยุ่นบนพื้นฐานความรู้เหล่านี้ จึงจะสามารถสร้างความยั่งยืนของความหลากหลายทางชีวภาพและระบบนิเวศได้

3) ความยั่งยืนทางคุณภาพชีวิต นิพนธ์ คันเศรี (2537) ได้ให้ความหมายคุณภาพชีวิตไว้ว่า คือ ระดับสภาพการดำรงชีวิตของมนุษย์ตามองค์ประกอบของชีวิต อันได้แก่ ทางร่างกาย ทางอารมณ์ ทางสังคม ทางความคิดและจิตใจ นักประชากรศาสตร์กล่าวว่า ต้องประกอบด้วย ชีวิต จิตใจ สังคมที่ดี สภาพแวดล้อม และบุคคลต้องดีด้วย

ความยั่งยืนทางคุณภาพชีวิต จึงเป็นชีวิตที่มีศักยภาพแวดล้อมที่สมบูรณ์มั่นคงมีความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและความยุติธรรมทางสังคมทุกสิ่งทุกอย่างที่มีความเจริญรุดหน้าไปพร้อม ๆ กัน ก่อให้เกิดความกินดีอยู่ดีและคุณภาพชีวิตมนุษย์ที่ดี ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

ดังนั้น การใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนเป็นกระบวนการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติเพื่อนำมาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์สูงสุดต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ โดยอยู่บนพื้นฐานความรู้ ความตระหนัก และจิตสำนึก ในการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ได้อย่างต่อเนื่องตลอดไปในอนาคต

2.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มีงานการศึกษาวิจัยการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ในประเทศไทยมากมาย ต่างสรุปผลตรงกันว่า ส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับสภาพสังคมเศรษฐกิจของประชาชนที่อยู่อาศัยใกล้กับแนวเขตพื้นที่ป่าไม้ ประชาชนเหล่านี้มีฐานะยากจน ต้องการพื้นที่ดินทำกิน ประกอบอาชีพทางการเกษตรที่ได้ผลผลิตแต่ละปีไม่แน่นอน ราคาพืชผลตกต่ำ รายได้น้อย แต่ค่าครองชีพสูงจึงยากจน ประกอบกับสมาชิกในครัวเรือนก็มีจำนวนมาก ยิ่งทำให้ต้องการทั้งรายได้ที่สูงขึ้นและพื้นที่ดินเพื่ออยู่อาศัยและทำกินเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ (วราภรณ์ สุนทรพิพัฒน์, 2533)

สำหรับงานศึกษาวิจัยที่บ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าก็มีหลายชิ้น ที่พอสรุปได้ว่า แท้จริงแล้วประชาชนมีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจค่อนข้างดีในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เขาต่างเห็นความสำคัญมีความตระหนักและมีความพร้อมสูงที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น มากกว่าที่จะปล่อยให้คนอื่นเข้ามาลักลอบ

ตัดหรือรับสัมปทานทำไม้ หอกระจายข่าว วิทยุและโทรทัศน์ เป็นสื่อที่มีศักยภาพค่อนข้างสูงในการเข้าถึงประชาชนในทุกท้องที่ (จักรพันธ์ วงศ์บูรณาวาทย์, 2541)

ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ (2536) ในงานวิจัยเรื่อง ป่าชุมชนภาคเหนือ : ศักยภาพขององค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนได้กล่าวถึง ความเชื่อมโยงระหว่าง "ศักยภาพ" ในการรักษาป่าของชุมชนกับกรอบคิดในเรื่อง "สิทธิ" ของชุมชน ในการจัดการทรัพยากรไว้ว่า "...วิธีคิดเกี่ยวกับสิทธิหน้าหมู่บ้าน หรือสิทธิในทรัพย์สินร่วมกันของชุมชนซึ่งสามารถผลิตซ้ำต่อเนื่องมาในวัฒนธรรมภาคเหนือ นอกจากป่าชุมชนแล้ว สิทธิทำนองนี้ยังพบในการจัดการทรัพยากรอย่างอื่น ๆ แล้ว เช่น น้ำในระบบเหมืองฝาย หรือแม้แต่วัดในหมู่บ้านก็ถือว่าเป็นทรัพย์สินหน้าหมู่บ้าน ลักษณะร่วมกันประการหนึ่งของวิธีคิดเกี่ยวกับสิทธิหน้าหมู่บ้านที่เห็นจากตัวอย่างข้างต้นก็คือ การมีความเชื่อมโยงกับความเป็นชุมชนหรือสิทธิชุมชน ซึ่งหมายถึงอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ตัวอย่างของการจัดการป่าชุมชนในการต่อต้านการใช้ป่าของบุคคลภายนอก ชี้ให้เห็นถึงศักยภาพและรูปธรรมของวิธีคิดในเรื่องสิทธิหน้าหมู่บ้านและสิทธิชุมชนอย่างชัดเจน..." (อึ้งโน จามะรี เชียงทอง, 2543)

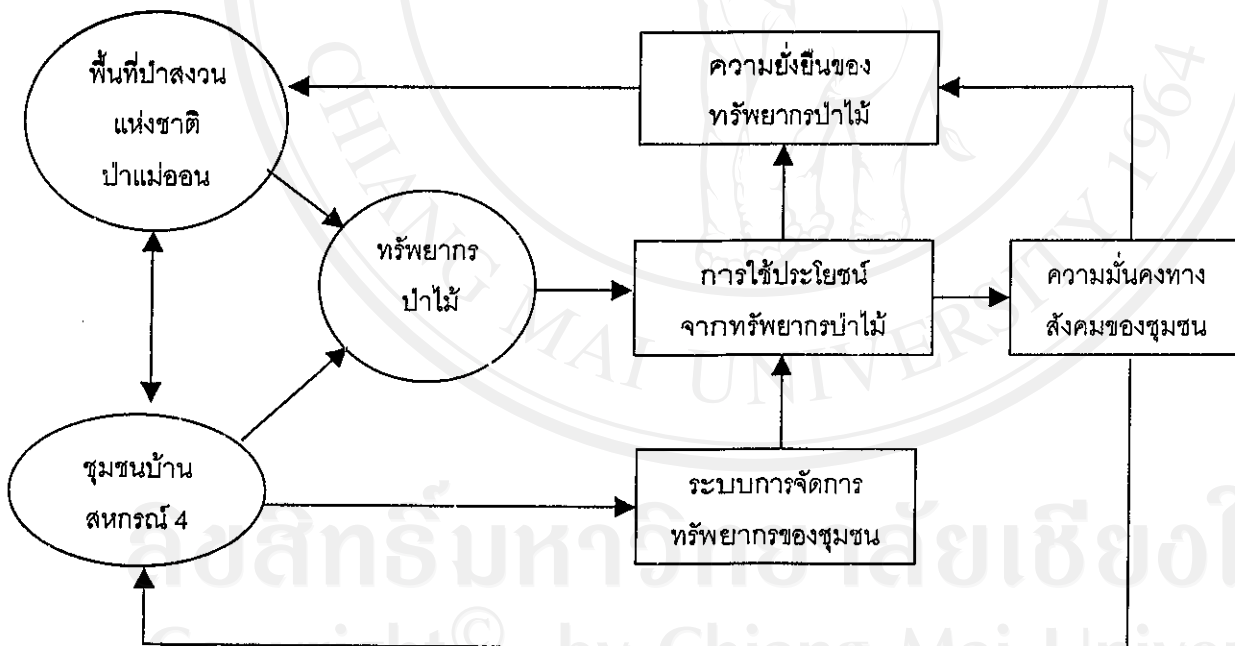
พรชัย ปรีชาปัญญา (2542) ได้ศึกษาผลกระทบการใช้ประโยชน์ที่ดินต่อคุณภาพของน้ำบริเวณลุ่มน้ำแม่ทะลาย อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ได้ดำเนินการศึกษาในปี พ.ศ. 2541 พบว่า ค่าตะกอนแขวนลอยทุกพื้นที่ในการใช้ประโยชน์ที่ดินไม่แตกต่างทางสถิติ โดยบริเวณปลูกข้าวแบบขั้นบันไดมีค่ามากที่สุด และค่าที่วัดได้ทั้งลุ่มน้ำอยู่ในระดับไม่เป็นอันตรายต่อการบริโภค และสิ่งที่มีชีวิตอื่น ๆ ค่าตะกอนแขวนลอยมีความสัมพันธ์กับค่าโปร่งแสง และจากการตรวจวัดคุณภาพน้ำด้วยสัตว์ไม่มีกระดูกสันหลังที่อาศัยอยู่ในน้ำเป็นดัชนีวัดคุณภาพน้ำ พบว่า น้ำในลำธารทั้งสายมีคุณภาพไม่แตกต่างกัน และงานศึกษาของ วชิรพร ศิวเสน (2540) ได้ศึกษาผลกระทบของการใช้ประโยชน์ที่ดินต่อคุณภาพน้ำทางกายภาพบริเวณลุ่มน้ำลินถิ่น จังหวัดกาญจนบุรี โดยทำการเก็บตัวอย่างในพื้นที่อยู่อาศัยและทำการเกษตรในที่ราบตอนบน พื้นที่ไร่เลื่อนลอย พื้นที่ป่าธรรมชาติ พื้นที่สัตว์เลี้ยง พื้นที่อยู่อาศัย และทำการเกษตรในที่ราบลุ่ม พบว่า การใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ที่อยู่อาศัยและทำการเกษตรในที่ราบลุ่มก่อให้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพน้ำทางกายภาพมากที่สุด

นอกจากนี้ยังมีงานของเมตต์จ พวงจำปา (2544) ศึกษาเรื่องผลกระทบจากการใช้ที่ดินบนพื้นที่สูงต่อคุณภาพน้ำ กรณีศึกษาลุ่มแม่น้ำฮาว อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า การที่ประชากรมีจำนวนและความหนาแน่นเพิ่มขึ้น จึงจำเป็นต้องมีความต้องการใช้ที่ดินเพื่อที่อยู่อาศัย และพื้นที่ใช้ในการผลิตอาหารเพิ่มขึ้นด้วย พื้นที่เหมาะสมกับการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย และพื้นที่ใช้ในการเกษตรในปัจจุบันก็มีไม่เพียงพอ จึงจำเป็นต้องเข้าไปบุกรุกแผ้วถางพื้นที่ป่าไม้ เพื่อใช้เป็นพื้นที่อยู่อาศัยและทำการเกษตร สอดคล้องกับงานศึกษาของ ทรงธรรม สุขสว่าง และคณะ (2538)

ศึกษาผลกระทบของการทำลายป่าเพื่อใช้ประโยชน์ที่ดินต่อคุณภาพน้ำบริเวณพื้นที่ต้นน้ำแม่กลอง จังหวัดกาญจนบุรี พบว่า การสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ส่วนใหญ่จะเนื่องจากการขยายพื้นที่ทางการเกษตร และโดยเฉพาะพื้นที่ที่ทำการเกษตรในที่ราบลุ่มมีคุณภาพน้ำต่ำและมีแบคทีเรียสูงสุด

นอกจากนั้น ยังมีงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในท้องที่อำเภอาง จังหวัดลำปาง ของ สุรพงศ์ ฉวีภักดี (2541) พบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพราะชาวบ้านมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ผูกพันอยู่กับป่า ซึ่งมีการเรียนรู้มีการสะสมประสบการณ์ และมีการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ แต่เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตรและไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเป็นของตนเอง ทำให้ต้องอยู่อาศัยและทำกินในเขตพื้นที่ป่าไม้ ดังนั้นพื้นที่ป่าไม้จึงถูกบุกรุกทำลายเพิ่มเติมมากขึ้น

2.8 กรอบแนวคิดในการศึกษา

งานวิจัยเรื่องนี้ มุ่งศึกษาในประเด็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนบ้านสหกรณ์ 4 ในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่อน ตำบลแม่อน กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่ ว่าประชาชนมีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดิน - น้ำ - ป่า - แหล่งอาหาร - แหล่ง

สมุนไพร ในพื้นที่ดังกล่าวเพื่อตอบสนองการดำรงวิถีชีวิตอย่างไรบ้าง และกระบวนการในการเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนดังกล่าว ได้ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรในพื้นที่ป่าไม้หรือไม่ ประชาชนใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ป่าไม้ในด้านใดบ้างในการดำรงชีวิต รวมทั้งศึกษาถึงวิธีการในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ของประชาชน ที่มีต่อพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติแม่ฮอน โดยมุ่งวิเคราะห์ถึงการให้ประโยชน์จากป่าไม้ ในมิติที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ด้วยวิธีการสังเกตเรียนรู้จากธรรมชาติแวดล้อมที่ชุมชนสัมผัส தொடต่อกันมาในระบบวัฒนธรรมชุมชน แล้วนำมาปรับใช้ในการจัดการทรัพยากรให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพของตนเอง ทั้งในด้านการพึ่งพาใช้ประโยชน์ด้านแหล่งน้ำ การพึ่งพาใช้ประโยชน์ด้านที่ดิน การพึ่งพาใช้ประโยชน์จากป่าไม้ การพึ่งพาใช้ประโยชน์จากสมุนไพรพื้นบ้าน และการพึ่งพาใช้ประโยชน์ด้านแหล่งอาหารของชุมชน นับได้ว่าทรัพยากรป่าไม้มีคุณค่าอย่างมากมาต่อดังวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน ช่วยให้ระบบการผลิตเกษตรกรรม ระบบความเชื่อ และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนยังดำรงเป็นปึกแผ่นอยู่ได้ บนพื้นฐานของความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ฮอน และมุ่งศึกษาถึงการให้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบนพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ ซึ่งจะช่วยให้ส่งเสริมให้ชุมชนได้มีการเรียนรู้ไปกับระบบธรรมชาติมากยิ่งขึ้น เมื่อมีการเรียนรู้มากขึ้นความเข้าใจในระบบธรรมชาติดีขึ้นตามไปด้วย ซึ่งความเข้าใจตรงนี้จะช่วยให้ชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจ ในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ที่มีความหลากหลาย ทั้งในด้านรูปแบบและวิธีการ บนพื้นฐานความมั่นคงของชุมชนที่ควบคู่ไปกับความยั่งยืนของทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ฮอน